

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Goede humor, slechte smaak: een sociologie van de mop

Kuipers, G.M.M.

Publication date
2001

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kuipers, G. M. M. (2001). *Goede humor, slechte smaak: een sociologie van de mop*. Boom.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

10. WIE LACHEN OM WAT?

De waardering van afzonderlijke moppen

Dit hoofdstuk gaat over het belang van inhoud: over de rol die het onderwerp en de strekking spelen bij de waardering van een mop. Ondanks het feit dat iedereen ruwweg dezelfde kwaliteitscriteria hanteert, zijn er ook binnen het genre variaties in wat mensen grappig vinden. Niet alle moppen zijn even goed, maar ook niet iedereen vindt elke mop even goed. Deze variaties hangen vaak samen met de inhoud van de mop. Al speelt de inhoud van humor misschien een minder grote rol dan humoronderzoekers aannemen, of iemand om een mop moet lachen hangt altijd af van onderwerp, strekking en toonzetting van een mop.

Inhoudelijke voorkeuren voor bepaalde moppen zijn moeilijk onder woorden te brengen, maar goed af te leiden uit iemands moppenrepertoire: moppenvertellers zullen in principe alleen moppen vertellen die ze wél leuk vinden, of (en dat is niet precies hetzelfde) moppen waarvan ze verwachten dat andere mensen die leuk vinden. De moppen van de moppenvertellers geven dus kijk op voorkeur, niet op afkeer: op wat voor elk van hen geldt als een *goede* grap. Ik begin in dit hoofdstuk daarom met de variaties in de repertoires van de moppentappers. Vervolgens kijk ik naar leeftijds- sekse en klassenverschil in de waardering van afzonderlijke moppen. Wat vinden ouderen en jongeren, mannen en vrouwen, hoger en lager opgeleiden goede moppen – dat wil zeggen: voor zover mensen in deze groepen al menen dat er zoiets bestaat als een goede mop?

PERSOONLIJKE STIJLEN VAN MOPPENTAPPERS

Het creëren van humor – en daar valt ook het vertellen van moppen onder – vergt een grotere persoonlijke betrokkenheid dan het waarderen van humor. Bij de creatie van humor gaat het om veel meer dan alleen het luisteren naar andermans grappen, het kijken naar een televisieprogramma of het reserveren van een kaartje voor je favoriete cabaretier. Moppenvertellers hebben veel tijd, moeite en energie gestoken in het opbouwen van hun vaardigheid en repertoire. Inhoudelijke voorkeuren op het gebied van humor tekenen zich bij moppentappers dan ook geprononceerder af.

Echte moppenvertellers hebben een repertoire aan moppen opgebouwd, die ze grappig genoeg vinden om te onthouden, regelmatig na te vertellen, of zelfs te archiveren in schriften en databases. De moppen uit hun repertoire hebben voor hen dus een aanzienlijk grotere

persoonlijke betekenis dan voor de mensen die alleen maar lachen om een mop die ze hebben gehoord, of gelezen in een vragenlijst. Niet alleen het repertoire, ook het vertellen zelf heeft voor een moppenverteller grotere betekenis dan voor zijn publiek. Een humorist – en dus ook een moppentapper – heeft de vaardigheid ontwikkeld mensen aan het lachen te maken: een vaardigheid die niet alleen moeilijk aan te leren is, maar even makkelijk kan leiden tot gezichtsverlies als tot statuswinst. Het vertellen van moppen voldoet blijkbaar aan een behoefte; voor moppentappers vervult het een functie die deze investering waard is.

Uit de interviews kreeg ik de indruk dat niet iedereen om dezelfde redenen moppen vertelde. Voor de meeste moppenvertellers had het vertellen van moppen te maken met gezelligheid, maar was het, zoals ze vaak ruiterlijk toegaven, tevens een manier om aandacht te krijgen. 'Het is toch leuk als mensen om je lachen', zoals Gerrit Helman zei. Sommige moppenvertellers noemden ook een meer specifieke motivatie, variërend van de mogelijkheid racistische ideeën te uiten, tot het ophalen van herinneringen aan het vooroorlogse joodse Amsterdam, en van een tactiek om vrouwen te versieren tot het stimuleren van de verkoop. Deze motivaties beïnvloedden het repertoire: iemand die moppen vertelt voor de gezelligheid of om contacten te leggen met klanten heeft een breder scala aan moppen dan iemand wiens moppen uiting geven aan één specifieke persoonlijke preoccupatie.

Zo divers als hun motieven waren, waren ook de moppen van deze moppentappers. Allemaal hadden zij een duidelijk eigen stijl. Deze verschillen waren gelegen in presentatie en vertelstijl, maar vooral in repertoire: in de inhoud, strekking en teneur van hun moppen. Het is mij niet gelukt de moppentappers in te delen in duidelijk te scheiden groepen, zoals wel kon bij de mensen die wel en niet van moppen hielden, of bij de liefhebbers van volkse en elite humor. Wel is het mogelijk twee dimensies te onderscheiden op basis waarvan de moppenvertellers van elkaar verschilden.

De eerste dimensie komt het dichtst in de buurt van een onderscheid in subculturen en heeft wederom te maken met grensoverschrijding: er waren moppentappers die hun uiterste best leken te doen om geen grenzen te overschrijden; daartegenover stonden mensen die juist mikten op harde en directe moppen. Een tweede dimensie loopt nog door dit onderscheid in grensoverschrijders en -vermijders heen. Ik sprak moppentappers die zich specifiek richtten op één of twee typen moppen en mensen die een veel breder repertoire hadden: specialisten en generalisten. Vooral bij de specialistische moppenvertellers had het repertoire veel te maken met identificatie. Hun moppen gingen over dingen die hen persoonlijk na aan het hart lagen. Bij de generalisten speelde de inhoud van de moppen in het algemeen een minder belangrijke rol; de sociale functie van het vertellen van moppen stond bij hen voorop.

Naast deze indeling in twee dimensies was er nog een onderscheid dat voor mijn informanten een grote rol speelde, maar dat ik tot mijn verrassing in hun repertoires nauwelijks

terugzag: regionale achtergrond. Verscheidene moppenvertellers benadrukten de specificiteit van de moppen uit hun eigen regio: de typisch Groninger, Amsterdamse of Rotterdamse humor. In de praktijk vertelden deze mensen echter goeddeels dezelfde moppen. Het enige verschil was dat de lokale verwijzingen wat aangepast werden. De grappen die de meeste mensen maken over Belgen, maken Groningers liever over Friezen; Rotterdammers situeren hun moppen liever op de Binnenweg dan op de Kalverstraat. Humor is iets waarvan mensen graag geloven dat het van regio tot regio verschilt, maar in de praktijk blijkt hier weinig van terug te vinden. Ook bij de waardering van de moppen, humoristen en televisieprogramma's in de vragenlijst vond ik geen regionale verschillen.

Grenzen vermijden of overschrijden

De moppenvertellers die erop letten dat hun grappen niet 'te ver' zouden gaan waren vaak de oudere geïnterviewden, die zijn opgegroeid met het idee dat er nette moppen zijn en schuine of grove moppen die je niet aan een dame vertelt. Deze 'ouderwetse' moppentappers waren meestal boven de zestig en hielden ook van ouderwetse humoristen: Sonneveld, Hermans, Kan, Dorus. Zij zagen de charme niet van de harde humor 'van tegenwoordig', noch in moppen, noch in de humor van mensen als Youp van 't Hek of Paul de Leeuw. Dit werd duidelijk weerspiegeld in hun repertoire, dat een jongere moppenverteller omschreef als 'stijl jaren vijftig zestig'. De mop die niet mocht van de voorzitter van de plattelandsvrouwen hoorde ik van zo'n ouderwetse moppentapper, evenals de oubollige mop over de achternamen van Kok, Bolkestein, Madonna en de paus.

De moppen van de ouderwetse moppentappers waren vaak 'nette' schuine moppen, waarin geen onvertogen woord valt. Ook hun andere moppen ademden de sfeer van de jaren zestig (of eerder). De kerk speelde een belangrijke rol in de moppen van oudere moppenvertellers. Ze vertelden moppen over dominees, pastoors en rabbi's. Sam en Moos waren voor deze moppenvertellers springlevend: allemaal hadden ze wel een boekje van Max Tailleur in huis. Een ander favoriet thema bij deze moppentappers was cafébezoek en drankgebruik, waar het vertellen van moppen voor hen sterk mee verbonden was. Achter de moppen van deze ouderwetse moppentappers zat een hele wereld van bruiloften met conferenciers, Max Tailleur op de radio (en op de wc) en stamkroegen op zaterdagmiddag.

Voor deze ouderwetse moppentappers leek het niet overschrijden van pijnlijkgrenzen – in het publieke domein althans – eerder een automatisme dan een morele kwestie. De moppen waarover de vertellers zich ongemakkelijk voelden, vertelden ze gewoon niet. De moppen die zij vertelden hadden niet de kenmerkend 'stoute' toon die ik tijdens andere interviews vaak hoorde. Ongemakkelijke momenten waarop ze mij een mop vertelden waarvoor ze zich eigenlijk schaamden, maakte ik bij deze moppenvertellers niet mee. Onbeschaafde moppen kwamen domweg niet aan de orde. Deze grensvermijding had niet alleen

te maken met de striktere normen van ouderen, maar ook met een afkeer van grensoverschrijding als humoristische techniek. 'Harde' grappen sloegen bij de ouderen minder aan.

De ouderwetse moppentappers vonden de grappen van tegenwoordig in het algemeen 'te ruw', maar ze wonden zich er vaak niet echt (meer) over op. Vaak merkten ze op wat verwonderde toon op dat er tegenwoordig toch veel 'gewoon' werd gevonden. Bijvoorbeeld de gepensioneerde conferencier die de selectie verzorgde bij *Moppentoppers*: 'Wat wij vroeger nette moppen noemden, nou die hoor je nog maar zelden, die vinden ze schijnbaar helemaal niet leuk meer. Het moet altijd over – ik word grof hoor, want dat hoort erbij – 't moet altijd over kut en neuken gaan tegenwoordig. (...) Alles kan tegenwoordig. Je mag net zo hard tien keer achter elkaar neuken roepen als je dat wilt, dat vinden de mensen heel gewoon.' (Fred Crooswijk) Hoewel deze man wellicht gehard was door zijn aanwezigheid bij de selectie van *Moppentoppers*, is zijn laconieke, weinig moraliserende toon vrij typerend voor deze ouderwetse moppentappers.

In dit opzicht verschilden deze 'ouderwetse' moppenvertellers van andere moppenliefhebbers die erop gespist waren geen grenzen te overschrijden. Deze moppenvertellers zou ik eerder fatsoenlijk noemen; hun afkeuring was veel nadrukkelijker in morele termen gesteld. Deze moppentappers waren jonger, meestal tussen de dertig en de vijftig. Zij kenden vaak de moppen wel die ze zo sterk afkeurden en vertelden ze soms ook. Ze hanteerden echter zeer strikt de begrenzing tussen privé en publiek, tussen vrouwen en mannen, en tussen 'dames' en 'sloeries'. Vergelijk de verontwaardigde toon van deze man met de welwillende toon van Crooswijk:

Mijn achtergrond is altijd geweest dat ik grof woordgebruik, dat tolereer ik niet. Ik ben wel dubbelzinnig maar in die zin als een man – ik zeg het even platvloers nu hè – als een man een grote lul heeft zeg ik dat nooit, dat was een man met een groot geval, zeg ik dan. Bij ons thuis was dat nicht im Frage om dat soort woorden te gebruiken. En ik wil vrouwen niet kwetsen met dat soort dingen, want als je dat soort vulgaire... Als je dat soort hele vulgaire moppen vertelt met zo'n extreem woordgebruik dan is het meestal een aanval op de vrouw, want het gaat bijna altijd over kut neuken naaien. (...) Ik denk dat dat toch een algemene tendens is dus van je opvoeding van: hoe benader je een vrouw? Heb je een vrouw die, ja zelf toch als een snol of een del of met een laag décolleté tot op d'r navel erbij loopt, ja dan vraagt ze d'r natuurlijk om, om zo benaderd te worden. Nou iemand met een beetje respect voor vrouwen die – dat doe je niet gauw, of ik zou althans andere woorden gebruiken. (Karel Vroon)

Bij deze man hebben de grenzen, meer dan bij de ouderwetse moppentappers, een morele lading. Een moralistische benadering van moppen is moeilijk consequent vol te houden; en deze fatsoenlijke moppentappers spraken zichzelf veelvuldig tegen of vertelden toch de moppen die ze zoëven nog krachtig veroordeelden. De fatsoenlijke moppentappers hadden altijd een volkse humorstijl. Kwetsende humor keurden ze dan ook, in elk geval in theorie, af. In mijn aanwezigheid werd dit in elk geval vermeden: hier geen moppen over buitenlanders, Dutroux, of geloof – of alleen na veel excuses of tegen het einde van het interview.

Of mensen nu grenzen wilden overschrijden of vermijden, het merendeel van de moppen ging steeds over seks. De ouderwetse moppentappers vertelden vooral nette moppen met veel toespelingen. De strekking van de moppen van de fatsoenlijke moppentappers was vaak veel gewaagder, maar tegelijkertijd probeerden zij hun moppen wel netjes te houden. Dit leidde tot moppen vol eufemismen: 'geval', 'jongheer' 'verwennen' ' bezig zijn'.

Komt een man komt thuis van z'n werk en hoort boven op de slaapkamer zijn vrouw wild kreunen. Dus hij rent naar de slaapkamer, ziet daar z'n buurman een nummertje met zijn vrouw maken. Dus hij kwaad, trekt de buurman van zijn vrouw af, sleept hem aan zijn jongheer de trap af, naar de schuur. In de schuur aangekomen stopt-ie het edele deel van de buurman tussen de bankschroef, draait 'm stevig aan, haalt het dwarsbuisje uit de bankschroef. De buurman helemaal geschrokken 'Wat ben je van plan?' Maar de man rent het huis weer in, gaat naar de badkamer en wanneer hij weer terug komt in de schuur heeft-ie een scheermesje in z'n hand. De buurman vraagt nu, hevig geschrokken: 'Je gaat hem d'r toch niet afsnijden hè?' Zegt de man: 'Nee, dat doe je straks zelf wel, als ik de schuur in de fik steek!' [Lacht] Heb ik ook in Aalsmeer verteld. Kijk dat vind ik nou een leuke mop. Die kun je aan iedereen vertellen. Die is niet smerig. Die is niet grof. En wel leuk. Ik vind hem tenminste wel leuk. (Matthieu Cnoops)

Met alle eufemismen en zelfcensuur leek het repertoire van deze 'fatsoenlijke' moppenvertellers het meest op het standaardrepertoire van de Nederlandse moppencultuur: alle scripts uit tabel 8.1 werden hier gesignaleerd. Deze fatsoenlijke moppentappers vormden de grootste groep, bijna de helft van alle geïnterviewde moppenvertellers. Hun moppen leken ook het meest op het repertoire van *Moppentoppers* en de meer recente moppenboekjes. Ik ben geneigd om te zeggen dat dit de 'standaard' moppentapper is met een repertoire aangepast aan een publieke situatie: de moppen werden gekuist en gecensureerd voor de 'studente' van de universiteit.

Lang niet iedereen had zoveel consideratie met mij als de fatsoenlijke moppenvertellers. Er waren ook moppenvertellers die juist een voorkeur hadden voor 'harde' of 'grove' moppen. Dit waren, om te beginnen, de moppenvertellers onder de dertig. Zij deden maar zelden pogingen om taalgebruik te kuisen of rekening te houden met fatsoen of andermans bezwaren. De moppen van deze jonge moppenvertellers waren veelal de moppen die de fatsoenlijke moppenvertellers mij niet wilden vertellen, of alleen in veel bedektere termen. De mop uit hoofdstuk acht over de honden in de wachtkamer bij de dierenarts kwam bijvoorbeeld van één van de jongere moppenvertellers.

Het gaat hierbij niet alleen om de korte, harde moppen die in het vorige hoofdstuk besproken zijn. Ook in hun langere moppen zochten ze vaak een schokeffect:

Er loopt een jongen over het strand, te kijken of er nog leuke meisjes op het strand zijn en er is niks, behalve een. Maar die heeft geen armen, die heeft geen benen. Dus hij loopt er naar toe. Hij zegt: 'Zal ik je eens lekker insmeren?' 'O', zegt ze, 'Ik ben nog nooit ingesmeerd hè. Ik heb geen armen, ik heb geen benen.' Dus hij smeert haar in. Op een gegeven moment zegt-ie: 'zal ik je zoenen?' 'O', zegt ze, 'ik ben nog nooit gezoend hè. Ik heb geen armen, ik heb geen benen.' Goed dus hij begint haar te zoenen. Op een gegeven moment zegt-ie: 'zal ik eens met je zwemmen?' 'Ja,' zegt ze, 'Ik wil best zwemmen hoor, maar ik heb geen armen, ik heb

geen benen. Ik kan helemaal niet zwemmen.' 'Ah', zegt-ie, 'maakt niet uit, til ik je wel op. En dan ga ik zo door de zee heen hè.' Op een gegeven moment zij 'lekker zwemmen hè?' Op een gegeven moment zegt-ie: 'Zal ik je eens naaien?' 'O', zegt ze, 'Ik ben nog nooit genaaid. Ik heb geen armen, ik heb geen benen.' 'Goed' zegt-ie, 'dus hij laat haar los. (Jasper Bentinck)

De verteller van deze mop was nogal verontwaardigd dat dit bij de selectie van *Moppentoppers* niet werd geaccepteerd. Uit deze mop, maar meer nog uit Bentincks verontwaardiging blijkt hoe gewoon schokkende en expliciete verwijzingen voor hem zijn. Hardheid is voor hem de standaard.

Waren deze adolescente moppentappers de tegenpool van de ouderwetse vertellers, de tegenpool van de fatsoenlijke moppentappers zijn de mensen die misschien het best te omschrijven zijn als 'direct' of 'recht voor z'n raap'. Het kuisen van moppen, of het nu voor de televisie was of voor braaf publiek, weigerden deze moppentappers categorisch: 'Nou deze moppen vertel ik op verjaardagen ook. Dat heb ik me altijd afgevraagd, je hebt mensen die hebben twee gezichten, die zijn op d'r werk anders als thuis. Nou sorry, ik ben thuis net zo hetzelfde als ergens anders en mijn kinderen die weten ook niet beter of wij praten zo. En dan hoor ik wel eens, anderen komen wel 's van: die gozer zegt ook alles. Maar ik zeg geen vreemde dingen, ik zeg doodnormale dingen.' (Albert Reiziger)

Dit waren de 'trainingspakkettypes', om de redacteur van *Moppentoppers* te citeren, de types die zij bij hen programma zoveel mogelijk probeerden te weren. Hun moppen verschilden sterk van de fatsoenlijke moppentappers: niet alleen de woordkeus, ook het repertoire was aanzienlijk uitgesprokener. Toch was het een ander repertoire dan van de adolescenten; het was hun namelijk niet te doen om hardheid of een schokeffect, maar om een goede, lange, uitgewerkte mop; maar dan wat 'gekruid'. Ze waren niet uit op schokeffecten; ze trokken zich gewoon weinig aan van grenzen. Allerlei beperkingen accepteerden ze domweg niet: het onderscheid tussen publiek en privé, bijvoorbeeld, en het idee dat seks geen net onderwerp is (maar een 'doodnormaal ding'), of dat poep- en piesmoppen niet horen, of dat je niet zou mogen zeggen dat buitenlanders niet deugen. Weer Reiziger: 'Kijk ik vind negers ook varkens. Onder elkaar kunnen we dat makkelijk vertellen maar dat mogen we op televisie dan ineens weer niet zeggen.'

Deze directe moppentappers weigerden hun moppen aan te passen aan 'netter' publiek. Andermans fatsoensnormen worden door directe moppentappers vaak beschreven als hypocriet, bijvoorbeeld door Jozef Loosduinen:

Er was een wethouder in Rotterdam die deed zo geadverteerd joh. Nou oké, nou goed, je komt uit een bepaald milieu. (...) En dan op een avondje heb je het wel eens over een poepie en een scheetje en ik heb het wel eens over een pikkie, en dan zegt hij van: 'dat kan je toch niet maken joh.' En dan blijkt achteraf dat zo'n paardenlul wel drie kaartjes heb voor Paul de Leeuw. Dus ik kom weken later kom ik die vent tegen ik zeg: 'Weet je wat ik nou niet begriep?' Ik zeg 'Nou valt u mij aan over mijn taalgebruik. En heb je dus wel kaartjes voor Paul de Leeuw.' Ik zeg 'Nou als die z'n bek opentrekt dan heb je 't over kut en pik en zuigen en likken.' (...) Ik denk dan: kijk als jij je kont afveegt en je schiet met je vingertje door het pa-

pier dan zit er ook poep aan. Dus dan moeten ze niet doen of ze niet tegen een beetje schuine mop kunnen.

De enige gevoeligheid die deze directe moppentappers wel respecteerden was de gevoeligheid van 'dames': deze stoere volkse mannen moesten de nodige schroom overwinnen om mij hun grofste moppen te vertellen.

Van deze moppenvertellers hoorde ik veel moppen die ik nooit ergens gepubliceerd heb gezien en ook maar zelden hoorde van andere moppenliefhebbers dan deze specifieke groep vertellers. Het grote verschil zat niet eens in de harde moppen, maar eerder in het plastische taalgebruik, de nadrukkelijk masculiene sfeer, de grote hoeveelheid moppen over homo's, de moppen over allerhande lichaamsfuncties en -vochten, en de merkwaardig terloops gepresenteerde schunnigheid als in de 'beste mop' van Reiziger (eigenlijk twee moppen aan elkaar geplakt):

Dat was m'n beste mop: (...) Moeders en dochters die praten wel 's met elkaar, en dan zegt een dochter op een avond tegen d'r moeder van: 'Nou ma vanavond gaat het gebeuren hoor, ze zegt, vanavond word ik vrouw.' Toen zegt die moeder: 'Nou maak er wat moois van meid, ga lekker uit eten, haalt er kaarsjes bij', ze zegt, 'want de eerste keer stelt nooit wat voor.' Dus die dochter die gaat 's avonds de deur uit en die komt 's nachts om drie uur terug. En die moeder zit aan de keukentafel te wachten natuurlijk. En die zegt tegen die dochter: 'En? Hoe gaat 't, hoe is 't geweest?' Ze zegt 'nou geweldig, zo heerlijk, we hebben lekker gegeten, kaarsjes aangestoken, zegt ze nou 't was fantastisch.' Zegt die moeder 'nou dat vind ik fijn.' Ze zegt 'was het voor die jongen ook de eerste keer?' Ze zegt: 'Nou dat zal wel want hij zat helemaal in het plastic.' Dan gaat er een maand of drie gaat erover heen. Zegt die moeder, 'Zou je nou die jongen niet 's een keertje voor komen stellen, want we weten graag met wie je omgaat.' Zegt dat meisje: 'Ja maar ik heb een probleempje, want ik heb twee vriendjes.' Ze zegt: 'Die ene die heb een lange dunne, en die andere die heb een korte dikke.' Ze zegt: 'Ik kan niet kiezen want ik vind het alle twee zo lekker.' Zegt die moeder: 'Nou dat is makkelijk, want je moet die jongen nemen met die lange dunne want je vader heeft ook een korte dikke en als die hoest dan floept die er steeds uit.'

Deze directe moppentappers zijn de tegenpolen van de fatsoenlijke moppentappers. In de geciteerde interviewfragmenten leveren ze ook kritiek op elkaar: Vroon zou Reiziger omschrijven als 'vulgair', Reiziger zou Vroon beschrijven als iemand met 'twee gezichten'. Wat fatsoenlijk en respectvol is voor de één, is hypocriet en onoprecht voor de ander.

Het verschil tussen deze directe moppenvertellers en de fatsoenlijke moppentappers hangt samen met een verschil in levensstijl: de mate van verburgerlijking. Deze twee groepen verschillen nauwelijks qua opleidingsniveau en vermoedelijk weinig qua inkomen, maar sterk qua presentatie en gedrag. Het verschil tussen deze groepen kwam niet alleen naar voren in hun moppen, maar in hun hele spreekstijl, en ook bijvoorbeeld de aankleding van hun woning en hun kledstijl. De directe moppentappers droegen inderdaad vaak een trainingspak, zoals de redacteur van *Moppentoppers* opmerkte. De fatsoenlijke moppentappers vaker felgekleurde colbertjes.

Wat hier speelt is het klassieke, inmiddels diffuser wordende, onderscheid tussen hand- en hoofdarbeiders. De directe moppenvertellers waren bijvoorbeeld havenarbeider, kermis-exploitant, vuilnisman, barkeeper, eigenaar van een sloperij of productiemedewerker (modern woord voor fabrieksarbeider) bij Heineken. De fatsoenlijke moppentappers, daarentegen, waren ondernemer, groepsleidster, technicus, vertegenwoordiger (meerdere keren), chauffeur of administratief medewerker. Randall Collins (1992) zou mensen in deze beroepen aanduiden als *frontstage* werkers: witteboordenwerkers met een beroep dat hen met veel mensen in aanraking brengt. Nu veel handarbeiders ook hun tijd achter een beeldscherm doorbrengen is de aard van de werkzaamheden zelf – het onderscheid naar hand- en hoofdarbeid – in wezen een minder goed indelingscriterium dan dit onderscheid van Collins, dat eerder verwijst naar de sociale context waarin het werk zich afspeelt. De 'directe' moppentappers waren eerder *backstage* werkers: handarbeiders wier werk veel minder representativiteit vereist. Zij hoefden zich dus minder te bekommeren om fatsoen. Fatsoen is een preoccupatie van de verburgerlijkte arbeiders- en lagere middenklasse. Oprechtheid en 'jezelf niet beter voordoen dan je bent' is de norm voor de 'echte' arbeiders.

De verschillen tussen fatsoenlijke en directe, en tussen harde en ouderwetse moppentappers zijn eerder gelegen in de toon en teneur van de moppen, dan in de onderwerpen. Als ik een opsomming zou maken van de scripts in de moppen van grensoverschrijders en -vermijders, zou er maar weinig verschil zijn. Alleen bij de ouderen verschilden ook de onderwerpen van de moppen van de andere groepen. Harde, directe en fatsoenlijke moppenvertellers vertelden deels dezelfde moppen en als de moppen niet hetzelfde waren, waren de onderwerpen dat goeddeels wel. Al hun moppen gingen over voor de hand liggende grappige onderwerpen; 'gevoelige punten' in de Nederlandse samenleving die 'van zichzelf' humoristisch potentieel hebben. Smaak- en stijlverschillen tussen deze vertellers zijn niet gelegen in hun favoriete onderwerpen voor moppen, maar eerder in de behandeling van deze onderwerpen.

Dit is goed te zien aan de schuine moppen die deze verschillende typen moppentappers vertelden. Voor iedereen was dit de favoriete categorie. Bij de ouderwetse moppentappers ging het vooral om toespelingen; een humoristische techniek waar jongeren zich maar zelden meer mee inlaten. De fatsoenlijke, harde en directe moppentappers vertelden vaker moppen waarin lustgevoelens en de regulering daarvan centraal stonden. Voor de fatsoenlijke moppentappers werd dit ingekleed in eufemismen, maar onder deze verzachtende taal school ook bij hen een geheel geseksualiseerd universum. De jongere moppentappers vertelden ongeveer dezelfde moppen maar dan aanzienlijk plastischer geformuleerd. Daarnaast vertelden ze moppen waarin verwijzingen naar seks gecombineerd werden met (andere) schokeffecten, zoals in de mop van Bentinck, waar de seksuele verwijzingen een inleiding waren op de wrede grap in de ontknoping. Bij de directe moppentappers was het repertoire weer anders: eveneens plastisch, maar zonder het schokeffect. Wat mij vooral

opviel was een verrassend gebrek aan stiekemigheid. Seks werd vrij terloops gepresenteerd, niet als iets bijzonder stouts, of als iets dat gecamoufleerd diende te worden, maar als een 'doodnormaal ding', zij het wel met grote vermaakswaarde. Deze moppentappers koketterden niet met de ongepastheid van hun moppen, ze vertelden ze gewoon. En dit had een heel ander effect dan de moppen van de andere groepen: het onderwerp was hetzelfde, de teneur heel anders.

Specialisten en generalisten

Een tweede dimensie waarop de stijlen van moppenvertellers varieerden is eveneens een kwestie van inhoud: generalisme versus specialisme. De specialisten, ongeveer een kwart van alle moppenvertellers, vertelden vooral moppen van één bepaalde soort of met één specifiek thema. De generalisten, de meerderheid van de moppenvertellers, hadden een veel breder repertoire. Hun moppen hadden niet één onderwerp, strekking of toonzetting.

Bij de specialisten hing het repertoire vaak direct samen met een specifieke functie die het vertellen van deze moppen vervulde. De jongste informant, een meisje van vijftien, vertelde dat ze zich had opgegeven voor *Moppentoppers* omdat moppen vertellen 'tenminste iets was wat ze kon'. Dat zij vooral moppen vertelde over domheid, is vast geen toeval. Voor een oudere joodse man, die vooral klassieke joodse moppen vertelde, waren moppen sterk verbonden met de vooroorlogse joodse cultuur: moppen waren het voertuig voor zijn nostalgie. De man die van alle informanten de meeste etnische grappen vertelde stapte van deze moppen moeiteloos over op een betoog over buitenlanders die niet wilden werken. Hij vertelde dat de beste mop die hij kende ook de kortste was: 'Ali werkt', en zei, met een knipoog naar mij, dat hij de beste moppen uit de *Playboy* haalde. Deze man was het type waar de tegenstanders van racistische of seksistische humor zich het meest druk over maken: iemand bij wie de strekking van de moppen sterk overeenkomt met zijn serieuze standpunten. Ik sprak ook een moppentapper die vertelde dat hij zijn aandacht altijd richtte op 'één of twee dames in de zaal'. Zijn moppen gingen vooral over seks, maar zijn repertoire aan schuine moppen was opvallend weinig vrouw-onvriendelijk. Het verschilde daarin sterk van het veel masculinere repertoire van andere moppentappers. Hij leek moppen tappen (in elk geval in mijn aanwezigheid) te beschouwen als verleidingstactiek. Ook sprak ik een Groninger met een groot streekgevoel, die afstamde van landarbeiders en groot plezier schepte in het vertellen van moppen over (rijke) boeren.

Deze persoonlijke stijlen hebben te maken met identificatie: mensen vertellen moppen over een bepaald onderwerp omdat het grote persoonlijke betekenis heeft. De aard van deze betekenissen varieert. Bij de liefhebbers van boerenmoppen en de racistische moppentapper hebben moppen te maken met animositeit en pogingen zich boven een bepaalde groep te plaatsen. De man van de jodenmoppen vertelde juist moppen over iets waar hij wel grote affiniteit mee had. Domheid was voor het meisje dat zoveel moppen over domme Belgen,

boeren en blondjes vertelde vooral een gevoelig punt. En bij de charmeur-moppentapper gingen de moppen ook over iets waar hij affiniteit mee had, maar dit was niet het belangrijkste: hij gebruikte zijn moppen eerder als sociaal signaal, als een mogelijkheid om een specifiek soort aandacht te verkrijgen.

In sommige gevallen werd mij niet helemaal duidelijk waarom iemand veel moppen over een bepaald onderwerp vertelde. Zo sprak ik een gemoedelijke, sociale man die bijna alleen crue moppen vertelde, vol bloed, geweld en dierenmishandeling. Een andere informant was een heel timide man die aan één stuk door enorm schuine moppen zat te vertellen. In deze gevallen is persoonlijke stijl minder eenvoudig in verband te brengen met direct in het oog lopende karaktertrekken – hier gaat het waarschijnlijk om drijfveren die niet in een interview van twee à drie uur te achterhalen zijn. Ik denk niet dat deze mensen zelf beseften hoe eenzijdig hun repertoire was.

Deze persoonlijke stijlen kunnen het best psychologisch geduid worden: individuele specialisaties hangen vooral samen met persoonlijke preoccupaties. In het algemeen is het vertellen van moppen een vrij versluitende strategie – het is een van de minst persoonlijke vormen van humor – maar voor deze moppentellers waren de moppen juist onthullend. Wat dit psychologisch interessant maakt is dat deze moppentellers blijkbaar de behoefte hebben hun persoonlijke preoccupaties om te zetten in een *performance*. Dit is overigens iets wat veel humoristen, van amateur-moppentappers tot de grootste komieken, gemeen hebben: het publiek maken van persoonlijke gevoeligheden (Fisher & Fisher 1981; Fry & Allen 1999; zie ook Verbraak 1995). Hoe iemand zijn ervaringen omvormt tot een humoristische *performance* is natuurlijk een kwestie van talent en persoonlijkheid. Het is echter ook gebonden aan bepaalde rollen en milieus: in andere kringen zou iemand niet kiezen voor moppen, maar voor een andere humoristische vorm.

Bij de generalisten, zo'n driekwart van alle moppentappers, is het repertoire uiteraard moeilijker onder één noemer te brengen. Er was niet één duidelijk thema of strekking in de moppen die ze vertellen. Ook de functie die het vertellen van moppen voor deze generalisten lijkt minder persoonsgebonden. Desgevraagd noemden ze zelf meestal 'gezelligheid' en 'aandacht' als reden voor het vertellen van moppen. Gezelligheid is, zoals bleek in het vorige deel, de centrale eis van de volkse humorstijl, de stijl van de meeste moppentappers. Met hun moppen streefden ze er dus naar aan dit ideaal van 'goede' humor te voldoen.

Op de vraag waarom zij zelf moppen vertelden, en er geen genoegen mee namen te genieten van de gezelligheid die anderen teweegbrengen door het vertellen van moppen, zeiden moppentappers meestal dat ze graag wilden dat mensen om ze lachten. Wat schoorvoetend gaven ze toe dat het toch wel een 'erg goed gevoel is' als mensen om je lachen. Zoals Reiziger zei: 'Als je een mop gaat vertellen: Hallo! Alle oogjes en oortjes op Bertje. Ik doet dat omdat dat ook best wel fijn is. Dan heb je alle lachers heb je op je hand, iedereen heeft

't naar z'n zin.' Ze beseften ook wel dat ze hiermee een stempel op de conversatie drukten: 'Mijn karakter is gewoon dat ik gewoon humoristisch ben en altijd de sfeer bepaal' (Jasper Bentinck). Ook het feit dat je een 'reputatie' krijgt als moppenverteller werd gewaardeerd: 'Ik denk dat je toch zelf een beetje meer aandacht wil dan anderen. Ik vind het altijd wel leuk dat je een beetje in de belangstelling staat. Als ik ergens binnenkom, op een receptie of wat dan ook: Hé Hans! Weet je nog een paar moppen?' (Hans Wagenaar) Moppen vertellen is niet alleen goed voor de sfeer en leuk om te doen, het is ook een manier om deze sfeer zelf te bepalen: iedereen luistert naar je en lacht om je.

De combinatie van 'aandacht' en 'gezelligheid' is datgene waar moppentappers op uit zijn. Specialisten zoeken vaak een specifiek soort aandacht en gezelligheid, of ze zoeken aandacht, gezelligheid, en nog iets: gelijk krijgen, rebelleren, hun zelfbeeld bijstellen, zichzelf moed inspreken, medestanders zoeken. Bij alle moppentappers, en vermoedelijk bij iedereen die zich ontwikkelt tot gangmaker, grappenmaker en humorist speelt de behoefte mee aandacht te krijgen, prestige te winnen en aardig gevonden te worden.

De mop als 'kleine samenzwering'

De hoedschap die generalisten willen overbrengen is niet zo zeer gelegen in de inhoud van de mop, als wel in het feit *dat* ze een mop vertellen: het vertellen op zich is een sociaal signaal. Als een mop maar leuk genoeg is om mensen aan het lachen te maken en niemand er boos om wordt, voldoet de mop al aan de functie: aandacht en gezelligheid genereren.

Maar als een mop alleen maar grappig en gezellig moet zijn, maakt het dan wel uit waar de mop over gaat? Of moet een mop alleen goed in elkaar zitten en niet teveel grenzen overschrijden? Tot op zekere hoogte wel: voor moppentappers was het onderwerp van een mop vooral van belang voor zover het niet 'te ver' ging – een kwetsende mop is namelijk niet meer gezellig. Een goede moppenverteller zal altijd proberen te zorgen dat de inhoud van de mop de inhoud van de communicatie ondersteunt. Als het vertellen van een mop gezellig moet zijn, helpt het als de mop zelf gezellig is. Niet elk onderwerp, en niet elke strekking van een mop, is in elke omstandigheid gezellig.

Veel moppen appelleren aan een groepsgevoel; ze creëren een gevoel van saamhorigheid dat bijdraagt aan de gezelligheid. Moppen trekken bijvoorbeeld vaak een grens tussen de eigen groep en afwijkende, of zelfs inferieure 'anderen'. 'Zij zijn dom, lui, agressief, vies, onbeheerst. Wij niet. Wij zijn *normaal*. Of zelfs: superieur.' Het uitlachen van anderen is één van de beste bindmiddelen die er bestaan. Het werkt zelfs als je niets tegen die ander hebt – al helpt dit wel. Uitlachen vervult in eerste instantie altijd een functie binnen de context waarin het zich voordoet: het gaat meer om het gezelschap waarin je je bevindt, dan om het doelwit van de grap. Een andere manier om een wij-gevoel tot stand te brengen is een grap te maken over iets wat niet mag of niet hoort. Dit gevoel van samen 'stout' zijn is eveneens goed voor de gezelligheid. Andere moppen benadrukken gedeelde gevoelens, pre-

occupaties en zorgen. Gevoelens worden zo tegelijk geopenbaard en gedeeld, en ook dit leidt tot saamhorigheid. Vaak gaat het hier om verboden of beladen gevoelens. Enigszins gechargeerd zou de teneur van het Nederlandse moppenrepertoire kunnen worden samengevat als 'wij willen allemaal wel een affaire met een blondine van twintig, voelen ons allemaal ongemakkelijk over die Turken, hebben allemaal een hekel aan kinderverkrachters.'

Het kan echter ook heel onschuldig zijn: alleen verwijzen naar gedeelde ervaring of kennis kan al genoeg zijn om mensen aan het lachen te maken. Nu er steeds meer generatiegenoten van mij cabaretier, komiek of comedian worden, merk ik hoeveel van hun act gebaseerd is op het terugverwijzen naar gedeelde jeugdervaringen. Heel populair zijn bijvoorbeeld verwijzingen naar televisieprogramma's uit onze jeugd: *Ti Ta Tovenaar* en *Q & Q*. Hierover hoeft niet eens een grap gemaakt te worden, de verwijzing alleen geeft al een lach.

Het mechanisme dat hier aan het werk is, is identificatie: niet alleen identificatie met de inhoud van de mop, maar vooral identificatie met de moppenverteller en het publiek. De essentie van zo'n grap is dat er iets gedeeld wordt tussen mensen, dat er een gevoel van saamhorigheid tot stand wordt gebracht. Wáár de mop over gaat, is ondergeschikt aan het feit dat de mop gebruikt wordt om overeenkomsten tussen mensen aan het licht te brengen. Dit geldt eigenlijk voor alle humor die deel uitmaakt van een *performance*: de grappenmaker maakt iets publiek, hij wil iets delen. Identificatie is bij humor vooral een sociaal proces; de inhoudelijke kant is één aspect hiervan.

Het vertellen van moppen wordt snel een kleine 'samenzwering'.¹ Het wij-gevoel dat dit teweeg kan brengen, is op zichzelf misschien niet genoeg om te kwalificeren als 'gezellig', maar in combinatie met de jolige en vriendschappelijke sfeer die het vertellen van moppen sowieso genereert draagt dit gevoel van saamhorigheid veroorzaakt door de inhoud van de grap zeker bij aan een gezellige avond. Sommige moppen zijn dan ook gezelliger dan andere. Iemand kwetsen, vooral als diegene aanwezig is, is bijvoorbeeld niet gezellig. Iemand in verwarring brengen, wat elite humoristen nogal eens doen, evenmin. Iemand plagen, daarentegen, is juist wel gezellig; als iemand het 'kan hebben' vergroot dit juist de gevoelens van nabijheid en verbondenheid. Humor die de afstand of het prestigeverschil tussen de aanwezigen vergroot wordt al snel ongezellig. Gezellige humor benadrukt juist overeenkomsten en verkleint sociale afstand.

¹ Deze omschrijving heb ik overgenomen van Theo Meder, volkskundige en beheerder van de Nederlandse volksverhalenbank van het Meertens Instituut.

Hiermee is in feite een formule gegeven voor een goede mop: hij moet grappig zijn en gezellig. Deze formule biedt aanknopingspunten om verder te zoeken naar de rol die de inhoud van een mop speelt bij de waardering ervan. Immers, niet iedereen vindt hetzelfde gezellig of grappig. De vraag 'wie lachen om wat' kan nu preciezer worden gesteld. Niet alleen: voor wie zijn welke onderwerpen grappig? Maar ook: voor wie zijn welke onderwerpen gezellig? Voor wie appelleren bepaalde moppen aan bepaalde gedeelde preoccupaties, aversies of wij-gevoelens? Ik zal deze vragen afzonderlijk proberen te beantwoorden voor de drie sociale categorieën die in dit boek steeds de belangrijkste rol hebben gespeeld: leeftijd, sekse en opleidingsniveau. Wat geldt als grappig en gezellig voor mannen en vrouwen, hoger en lager opgeleiden, ouderen, jongeren, en alles daartussen? In hoeverre verschillen ze daarover van mening? Welke effecten heeft dat op hun waardering van moppen?

Jong en oud

Van deze drie sociale categorieën is leeftijd verreweg het makkelijkst in verband te brengen met verschillen in waardering van afzonderlijke moppen. Leeftijdsverschillen in de waardering van humor zijn meermalen aan de orde gekomen en hier kwam steeds hetzelfde patroon uit naar voren: hoe ouder mensen zijn, hoe meer ze de voorkeur geven aan beschaafde humor, hoe meer zaken ze pijnlijk of grof vinden, en hoe meer waardering ze hebben voor humor die de jeugd tam of oubollig vindt. Jongere mensen hebben niet alleen lagere pijnlijksheidsdrempels dan ouderen; ze blijken ook meer waardering te hebben voor grensoverschrijding en schokeffect als humoristisch stijlmiddel.

In de vragenlijst tekenden leeftijdsverschillen af in de waardering van de afzonderlijke moppen zich ook duidelijk af. Er waren negatieve correlaties (tussen 0,15 en 0,26) tussen leeftijd en waardering bij de 'hardere' grappen over godsdienst, seks, buitenlanders, blondjes en sommige zieke grappen. Ook uit de factoranalyse bleek een verband tussen leeftijd en de grofheid van grappen (zie appendix 3). Deze verschillen hangen samen met verschil in pijnlijksheidsdrempels: hoe ouder mensen zijn, hoe minder waardering voor harde grappen. Niet alleen bij moppen over seks, ook bij moppen over geloof, een ander onderwerp waarvan het humoristisch potentieel nauwelijks is afgenomen, maar waarvan de behandeling wel sterk veranderd is, gaven ouderen en jongeren de voorkeur aan moppen van verschillende hardheid. Eén van de moppen die leidde tot de grootste meningsverschillen tussen ouderen en jongeren (waarbij leeftijd -0,25 correleerde met waardering) was:

Er is een reclameman aan wie gevraagd wordt een advertentie te bedenken voor Spijkerfabriek van Leeuwen. Na een week komt hij bij de directeur van de fabriek, hij heeft een groot papier bij

zich, rolt dat uit en er staat een plaatje van Jezus aan het kruis op, met daaronder de tekst: 'DANKZIJ DE SPIJKERS VAN VAN LEEUWEN HANG IK HIER AL EEUWEN.' De directeur reageert verontwaardigd: 'Dat kunnen we niet accepteren, meneer. Dat kunnen we gewoon niet maken. Probeer u het nog maar een keer, en dan zonder Jezus aan het kruis.' Dus een week later komt de reclameman weer terug, weer met een groot vel papier, hij rolt het uit. Deze keer staat er een plaatje op van Jezus ónder het kruis. Eronder staat: 'NU BEN IK VAN MIJN KRUIS GEPLEURD. MET DE SPIJKERS VAN VAN LEEUWEN WAS DAT NOOIT GEBEURD.'

Deze mop is aanzienlijk godslasterlijker dan de mop over de stotterende bijbelverkoper, die iedereen grappig vond en die hoogstens blasfemisch was in de zin dat er wordt gesuggereerd dat het niet plezierig zou zijn om de bijbel in haar geheel voorgelezen te krijgen. Hier wordt Jezus zelf ten tonele gevoerd, en laat men hem zelfs van zijn kruis 'pleuren', met geen ander doel dan de bevordering van de spijkerverkoop.

Positieve correlaties tussen de waardering van moppen en leeftijd (tussen 0,15 en 0,35) waren er bij de oubolliger moppen: de nette schuine moppen, de moppen over Sam en Moos, schoonmoeders, het koningshuis en bij de wat absurdere moppen. Deze verbanden zijn niet alleen gerelateerd aan gevoeligheid. Sam en Moos-moppen en absurde moppen zijn voor verschillende bevolkingsgroepen niet meer of minder pijnlijk. De achtergrond hiervoor is niet verschillende gevoeligheid van mensen van verschillende leeftijden, maar verschillende betekenis van grensoverschrijdingen: jongeren houden van schokeffecten die in absurdere moppen vaak ontbreken. Er was bijvoorbeeld een significante correlatie tussen leeftijd en de waardering van de mop over de half dove man ('Zegt de dokter: achtentachtig. Zegt de man: vierenveertig'). Deze mop is niet pijnlijker voor ouderen; maar jongeren verwachten een grensoverschrijding, en het feit dat deze niet komt, maakt de grap voor hen minder leuk.

De voorkeur voor schokeffecten is een kwestie van stijl die niet alleen terug te zien in humor, maar ook in andere cultuuruitingen. Stijlmiddelen als 'hardheid' en schokeffecten worden veelal geassocieerd met avant-gardistische, ontoegankelijke cultuuruitingen. Het is dan ook kenmerkend voor veel van de elitaire humor. Tegenwoordig is ook onder jongeren de liefde voor schokeffecten gemeengoed. Schokkende, harde en verontrustende humor, vroeger het prerogatief van de culturele voorhoede, wordt in steeds meer en dus ook steeds lagere sociale strata gewaardeerd. Inmiddels is het doorgesijpeld naar één van de humoristische genres met de laagste status: de mop. Dit gestage zinken van een cultuurgoed is ook een proces over tijd: smaakverschil is dus ook faseverschil. Daarom tekent het zich niet alleen af als klassenverschil, maar ook als leeftijdsverschil: jongere mensen groeien op met deze humor, die voor ouderen in hetzelfde milieu nog nieuw, ongewoon en ongepast is.

Daarnaast heeft een voorliefde voor schokeffecten misschien ook met leeftijd te maken (McGhee 1983). 'Tegen dingen aantrappen', 'grenzen verkennen' en dergelijk 'puberaal' gedrag is een kenmerk van een bepaalde levensfase. De harde grappenmakers waren in het algemeen jonger dan dertig. Het is denkbaar dat deze behoefte aan schokeffecten het sterkst zichtbaar is bij adolescenten; dat het iets is waar ze mettertijd weer overheen groeien. Re-

belse humoristen van vroeger, zoals Freek de Jonge of Gerard Cox, zijn inmiddels ook aardig bekoeld. De toenemende populariteit van schokeffecten en hardheid is ook terug te zien in de verharding van de humor in de afgelopen vijftig jaar. Het effect van het faseverschil – het cohorteffect – lijkt mij dan ook een belangrijker factor dan dit leeftijdseffect.

Verskil tussen ouderen en jongeren is niet alleen een kwestie van grenzen en grensoverschrijding. Mensen van verschillende leeftijden hebben ook verschillende moppenrepertoires – wat de gedachte ondersteunt dat we hier te maken hebben met een cohorteffect. De moppen van de oudere moppentappers gingen bijvoorbeeld over bazen en knechten, boeren, pastoors, dominees en rabbi's, over mannen die teveel gedronken hadden, over bazige vrouwen, boze schoonmoeders en andere negatieve kanten van de huwelijks staat. Mensen onder de vijftig vertelden maar zelden moppen over deze onderwerpen: hun moppen gingen eerder over de domheid van Belgen en blondjes, over allerlei tekortkomingen, over buitenlanders, ziektes en narigheden, maar vooral over seks. Zoals vele oudere moppenvertellers, waaronder de redacteur van het programma, wat misprijzend over *Moppentoppers* zeiden: 'Het is allemaal seks.'

De toegenomen ruimte voor het maken van grappen over allerlei onderwerpen lijkt dus niet geleid te hebben tot een breder repertoire. Integendeel: het komt mij voor dat het moppenrepertoire in de loop van de tijd eerder beperkter geworden is. Vergelijken over tijd blijft lastig met moppen, maar de oudere moppenvertellers leken een grotere diversiteit aan onderwerpen tot hun beschikking te hebben dan jongeren. Misschien was een maatschappij met meer restricties en gevoeligheden beter voor de humor. De noodzaak om nette moppen te vertellen dwong mensen wellicht tot grotere creativiteit.

Deze verschillende repertoires leiden ertoe dat ouderen en jongeren zich moeilijker met elkaars moppen kunnen identificeren. Bij de beschrijving van de ouderwetse moppentappers is al de wat verwonderde toon – 'tegenwoordig kan alles maar' – van ouderen over de moppen van jongeren besproken. Deze verwondering betreft eerder de toon dan de thematiek. Interessant in dit opzicht was dat zelfs één van de ouderwetse moppentappers die uitgesproken negatief was over buitenlanders zelf geen moppen over buitenlanders vertelde omdat hij die 'te ruw' vond. Tegen de strekking van de mop had hij geen principieel bezwaar, maar hij vond de moppen gewoon te grof. Dit zag ik wel vaker in mijn interviews: mensen zeiden negatieve dingen over buitenlanders, maar weigerden moppen over deze groepen te vertellen omdat ze die niet leuk vonden. Dit is een onverwachte bijdrage aan de discussie over racistische grappen. Het esthetische argument gaat voor het morele argument, maar niet zoals gebruikelijk: 'mijn gevoel voor humor vindt het leuk', en daarom lacht de spreker om een mop waarvan hij de strekking niet onderschrijft, maar andersom: de strekking waardeert men wel, de grap zelf is alleen niet naar iemands smaak.

De moppen van oudere moppenvertellers zijn ontoegankelijker voor veel jongeren dan andersom. Deze moppen hebben namelijk niet alleen een andere toon, maar verwijzen naar

een andere belevingswereld. Een goed voorbeeld hiervan is de mopcategorie die ik aanduid als 'het huwelijk als vergissing'. Deze moppen zijn populair onder oudere moppenvertellers – zeg, vanaf vijftig – maar geheel onbekend bij de jongeren. In deze moppen kwamen vervelende bijverschijnselen van het huwelijk, zoals schoonmoeders, monogamie, verouderende, bazige of te spraakzame echtgenotes aan de orde; maar in veel moppen wordt zonder enige verdere uitleg het huwelijk gepresenteerd als vergissing.²

'Nee,' verzuchtte Moos. "Ik heb met mijn twee vrouwen geen geluk gehad! De eerste ging er na een jaar al met een ander vandoor...' 'En de tweede!' 'De tweede bleef bij me!' (Tailleur 1953: 58)

Bijgeloof

- Geloof jij, dat het onheil beteekent, als men zijn huwelijk uitstelt?
- Niet, als men het voor altijd doet. (*De lach* 5-5-1933)

In recentere moppen speelt dit thema een minder belangrijke rol, niet alleen omdat jongeren minder vaak getrouwd zijn, maar omdat het referentiekader veranderd is. Het huwelijk is tegenwoordig geen vanzelfsprekendheid meer, zeker niet in de vorm die het in deze moppen heeft. De vanzelfsprekende associatie van seksualiteit met het huwelijk, en de mannen- en vrouwenrollen in deze moppen zijn inmiddels veranderd. Ook getrouwde mannen onder de vijftig kunnen zich met deze moppen vermoedelijk maar moeilijk identificeren. Voor ouderen daarentegen refereren deze moppen aan een belangrijke gedeelde ervaring: getrouwd zijn. Het huwelijk is dus niet alleen een grappig, maar een 'gezellig' onderwerp voor een goede mop: grappen over het huwelijk horen bij de samenzwering van de getrouwde mannen. Ook veel andere moppen van ouderen verwijzen naar gedeelde ervaringen en naar gedeelde 'stoutigheden' die voor jongeren nauwelijks ver genoeg gaan. De identificatiemogelijkheden ontbreken en hierdoor zijn de moppen voor jongeren grappig noch gezellig. Veel van het repertoire van de oudere moppentappers lijkt dan ook, bij gebrek aan aantrekkingskracht voor jongeren, gedoemd te verdwijnen.

Het meest schrijnende voorbeeld van verdwijnende moppen zijn de klassieke jodenmoppen over Sam, Moos en Saar. De mop in de vragenlijst die het sterkst correleerde met leeftijd was zo'n mop:

Moos is op wintersport. Tijdens het skiën komt hij onder een lawine terecht. Een reddingsploeg rukt uit om Moos te redden. Zo gauw ze hem zien beginnen ze naar hem te roepen: 'Meneer Cohen, meneer Cohen, we komen eraan. We zijn van het rode kruis!' Roept Moos terug: 'Ik heb al gegeven!'

² George Orwell beschreef iets vergelijkbaars in zijn essay over Donald McGill (1941), tekenaar van komische 'seaside postcards. In de cartoons op deze kaarten is het huwelijk de vanzelfsprekende achtergrond van alle grappen over seks; tegelijkertijd wordt het beschreven als een grote vergissing, waar vooral mannen de dupe van zijn.

Met het verdwijnen van de vooroorlogse joodse cultuur is de voedingsbodem voor deze moppen verdwenen. Veel van de verwijzingen worden niet meer begrepen (zelf heb ik bijvoorbeeld pas tijdens mijn onderzoek ontdekt dat er bij deze moppen een specifiek accent hoorde). Bovendien wordt te nadrukkelijk verwezen naar stereotypen van joden snel pijnlijk gevonden. Toen ik voor mijn afstudeeronderzoek, in 1995, middelbare scholieren vroeg om moppen over joden te vertellen, vertelden zij vooral gaskamer moppen. Voor zover zij Sam en Moos moppen kenden, zagen zij deze niet als 'mop over joden'. Sam en Moos zijn 'ontjoodst': ze zijn neutrale grappersonages geworden (Kuipers 1997). Verwijzingen naar de klassieke joodse thema's in moppen – gierigheid, handelsgeest, gevatheid, koosjer eten – zeggen jongeren niets meer. Voor ouderen roepen alleen al de namen Sam en Moos een hele wereld op, die met de nodige nostalgie wordt beschreven.

Een belangrijk deel van het wij-gevoel van de oudere moppeliefhebbers was gebaseerd op nostalgie: 'vroeger kon je lachen'. 'Vroeger had je veel handenarbeid en ook met veel mensen bij elkaar. Zelf bij kleine bedrijfjes. En dan had je ook veel meer contact. En toen was er ook meer humor.' (Wijnand Brood) 'Maar in de Rotterdamse haven vroeger, wanneer kwam ik er aan, 1957, ik heb er vijfendertig jaar gewerkt, maar toen was het echt lachen. (...) Dat had je dus vroeger. Maar dat is dus allemaal verleden tijd.' (Max Jongejans) De gepensioneerde conferencier Crooswijk trad zelfs op in een programma 'toppers van toen'. Ik zag een optreden van hem op een buurtfeest in Pernis (Rotterdam) waar hij meermalen benadrukte dat het 'vroeger veel gezelliger was.' De nostalgie die oudere moppentappers oproepen in hun moppen is een manier om saamhorigheid tot stand te brengen.

Nostalgie en humor is een buitengewoon krachtig mengsel – samenzwering is misschien een groot woord, maar een wij-gevoel creëert het zeker. Dit mengsel van nostalgie en humor leverde voor ouderen een belangrijke bijdrage aan de waardering van hun moppen; en dit was uiteraard een wij-gevoel waar jongeren weinig raad mee wisten. Zelfs als ze de grap misschien wel goed vonden en de verwijzingen wel herkenden, roept het een sfeer op waar zij geen deel van uit horen te maken.

Dit leeftijdsgebonden saamhorigheidsgevoel bestaat vooral bij ouderen. Bij mensen van middelbare leeftijd was hiervan helemaal geen sprake; zij zijn dan ook de maatschappelijk dominante groep. De humor van jongeren verwijst soms wel naar een bepaalde sfeer of meer nog, naar een bepaald levensgevoel, dat niet alle leeftijdsgroepen evenzeer aanspreekt. Dit wij-gevoel van de jeugd is gelegen in het eerder beschreven choqueren: in het overschrijden van grenzen waar niet iedereen tegen kan. Dit levensgevoel wordt uitgedrukt in de 'harde' moppen van jongeren, maar ook in andere soorten humor die vooral jongeren aanspreken. Het duidelijkst is dit levensgevoel misschien terug te zien bij de jongerenomroep BNN. Een gescheiden mopperepertoire met eigen moppen hebben jongeren echter niet.

Leeftijdverschil in humor is dus overwegend een gevolg van culturele veranderingen: het is een cultuurverschil dat samenhangt met faseverschil. Gevoel voor humor lijkt voor een groot deel gevormd te worden in de tijd waarin iemand opgroeit: iemands persoonlijke standaarden voor goede humor veranderen gedurende iemands leven niet erg. Of in elk geval: het tempo waarin de humor in de laatste vijftig jaar is veranderd was hoger dan het tempo waarin het gevoel voor humor van de meeste mensen veranderde. Dit betekent dat de moppen, en meer in het algemeen de humorstijl van ouderen, de wereld weerspiegelen waarin zij zijn opgegroeid. Het betekent dat elke generatie hoofdschuddend de humor van de volgende generatie bekijkt, en dat deze volgende generatie op haar beurt vol onbegrip de humor van de vorige generatie beziet. Dit is niet alleen een onbedoeld gevolg van dit cultuur- en faseverschil. Mensen hebben de neiging zich door middel van humor te verbinden met leeftijdgenoten – ouderen door nostalgie, jongeren door tegen dingen aan te trappen. Hiermee onderscheiden ze zich, bedoeld of onbedoeld, van anderen: elke binnengrens die mensen met hun grappen trekken, geeft meteen de buitengrens van een groep aan.

Mannen en vrouwen

Mannen vinden moppen grappiger en gezelliger dan vrouwen. Er waren maar weinig dingen waarover mijn respondenten, ongeacht afkomst, het zo eens waren als dit. Sekseverschillen zijn de smaakverschillen op het gebied van humor waar mensen zich het meest van bewust zijn, en waarover ook de meeste normen, regels, en algemeen gedeelde en bestreden wijsheden bestaan. 'Vrouwen kunnen minder hebben', 'met vrouwen moet je oppassen', 'vrouwen kunnen geen moppen vertellen' 'vrouwen zijn serieuzer dan mannen' en zelfs: 'vrouwen hebben geen gevoel voor humor.'

Dit sekseverschil heeft veel te maken met de sfeer die moppen oproepen, met de aard van de mop als communicatie – kortom, met het feit dat moppen tappen voor mannen blijkbaar gezelliger is. Niet alleen qua communicatiestijl, ook inhoudelijk is de mop een zeer masculien genre. Het is dus inherent aan het genre dat het leuker is voor mannen dan voor vrouwen. De vraag naar sekseverschillen in de waardering van afzonderlijke moppen kan beter worden geformuleerd als: welke moppen zijn óók grappig en gezellig voor vrouwen?

Verschillen tussen mannen en vrouwen worden vaak in verband gebracht met de grotere gevoeligheid van vrouwen. De meeste moppentappers waren ervan overtuigd dat vrouwen minder goed tegen schokkende, kwetsende, maar vooral tegen schuine moppen zouden kunnen. 'Vrouwen schamen zich sneller,' zeiden niet alleen de moppentappers, maar ook de vrouwen die ik interviewde vaak. Dat vrouwen meer bezwaar zouden hebben tegen kwetsende of grove grappen, werd ook wel, maar minder vaak, opgemerkt. 'Ik geloof ook, als er

dan vrouwen bij zijn, met discriminerende dingen en weet ik veel wat dat er toch gauw gezegd wordt van joh dat kan je niet maken.' (Eduard Speelman)

Inderdaad blijkt uit de vragenlijst dat vrouwen sneller dingen grof of aanstootgevend vonden: gemiddeld beoordeelden vrouwen de moppen als grover dan mannen ($p < 0,01$). Dit is vermoedelijk deels een gevolg van hun lagere waardering voor het genre. Immers, als ze de mop minder grappig vinden, komt de grensoverschrijding duidelijker naar voren. 'Wij denken er serieuzer over na' zei Claire van Kampen, een vrouw die getrouwd was met een vertegenwoordiger met een groot repertoire aan moppen. 'Vrouwen denken er serieus over na, over moppen. En dan vind je veel meer kwetsend.'

Zelfs als in aanmerking wordt genomen dat vrouwen het genre minder leuk vinden, leken ze grensoverschrijdingen serieuzer te nemen dan mannen. In de interviews bleken vrouwen vaker bepaalde soorten humor kwetsend, gemeen of smerig te vinden. Zoals Maria Romein, een architecte die bijna alleen mannelijke collega's had, zei: 'Volgens mij vinden vrouwen een grap sneller zielig. Ik tenminste wel. (...) Vrouwen zijn serieuzer en emotioneler en sneller geraakt, toch?' En Claudia van Leer, moeder van een aantal zoons:

Ik denk dat mijn grenzen lager liggen dan van mannen. (...) Ik leefde alleen maar in een mannenwereld. Ik had alleen maar vier zoons, of vijf, ik heb er zes gehad. En ik heb nog vier in leven. Dus ik leefde alleen maar in een mannenwereld. Ja en als die jongens dan onder elkaar moppen gingen dan deed mijn man natuurlijk ook mee. En uiteraard moet je meeluisteren wat er verteld wordt. Maar als het te erg werd dan – soms werd het heel smerig, of kwetsend. En dan vond ik het niet leuk meer.

De bezwaren van vrouwen golden vaak niet de schuine moppen, waarvan moppentappers dachten dat vrouwen daar te fatsoenlijk voor waren. De vrouwen die ik sprak wilden best naar deze moppen luisteren; ze wilden ze alleen niet zelf vertellen – dat vonden ze vaak wel gênant. Fatsoensregels met betrekking tot schuine moppen hebben eerder te maken met wie wat zegt, tegen wie, en wanneer, dan met absolute verboden. De vermijding van deze moppen in het gezelschap van vrouwen kwam mijns inziens eerder voort uit de schaamte van moppentappers, dan uit afkeer van de vrouwen zelf. Ik vermoed dat de aanwezigheid van vrouwen bij deze moppen de sfeer van 'mannen onder elkaar' te zeer bezoedelt.

Sekseverschillen in gevoeligheid en grofheid liggen eerder bij agressieve, racistische en morbide humor: vrouwen keuren kwetsende en 'zieke' humor sterker af dan mannen. Vrouwen tilden bijvoorbeeld veel zwaarder aan de moppen over Diana en Dutroux. In de vragenlijst waren sekseverschillen bij kwetsende en zieke moppen in het algemeen ook groter dan bij moppen over seks. Mannen keurden deze moppen ook wel af, maar dat was meer in theorie. Vrouwen leken deze afkeuring ook in de praktijk te brengen.

Het plezier van zowel schuine als kwetsende moppen is voor een belangrijk deel gelegen in de grensoverschrijding, in de 'stoutigheid' van clandestiene humor. Mijn indruk is dat deze specifieke vorm van gezelligheid door mannen meer gewaardeerd wordt dan door vrouwen. Louis Baldé noemde dit 'kwajongensachtige (...) typerend voor de humor van

mannen: een beetje schokken, tegen dingen aantrappen, tegen elkaar opbieden. Daar kunnen vrouwen niet zo goed tegen, geloof ik.' 'Mannen onder elkaar', verzekerden de moppentappers mij, 'gaan toch wat grover met elkaar om.' Deze 'kwajongensachtige' vorm van gezelligheid hangt weer samen met de combinatie van statuszoeken en sociabiliteit die al eerder gesignaleerd werd bij de bespreking van mannelijke communicatiestijlen. 'Zulke moppen vertel je ook, je wilt een beetje grof doen, omdat het ook een machowereld is hè,' vertelde Harm Arends over zijn werk in de haven. 'Ja en dan moet je natuurlijk de bink uithangen. Kan je niet met een breiwerkje aankomen.'

Het gevoel van saamhorigheid en samenzwering dat moppentappers, en mannen in het algemeen, zoeken in het samen overschrijden van grenzen met grove taal en schuine moppen, zoeken vrouwen eerder in vertrouwelijkheid, roddel en gedeelde geheimen: een andere vorm van clandestiniteit. Ook vrouwelijke humoristen als Brigitte Kaandorp of Lenette van Dongen zoeken de saamhorigheid met hun publiek – waar bijna elke humorist naar streeft – vaak eerder in een vertrouwelijke en persoonlijke toon, dan in de grensoverschrijdende, agressieve of grove humor. Nu zou een agressieve presentatie à la Van 't Hek bij een vrouw ook op veel weerstand stuiten; maar de, nog altijd schaarse, vrouwelijke humoristen zoeken dit effect ook niet op.

Verschillende geïnterviewden, zowel mannen als vrouwen, noemden roddel als het vrouwelijke equivalent van moppen vertellen:

Wat is dan humor van vrouwen?

Ja ik weet niet of ik dat mag zeggen hoor, want er zit vaak met vrouwen alleen – ja het klinkt heel stom, maar dat is gewoon zo, ik heb best wel veel vriendinnen of zo – maar als we dan bij elkaar zijn dan zijn er toch vaak gewoon heel veel gesprekken en heel veel roddelen. Dat merk je toch. Ik was gisteravond op een verjaardag van een vriendin van mij, met meer vriendinnen van mij. Was heel gezellig. En er was feest in een dorp geweest en het ging echt alleen maar over wat er met die gebeurd was, wie met wie en wat met hoe en ik stond echt verbaasd. Ja wie interesseert dat nou of zo. Jezus. Daar moet je wel een dagtaak aan hebben om dat allemaal uit te zoeken [lacht]. Ongelooflijk. En dan worden er wel grapjes over gemaakt. Heel veel grapjes zelfs [lacht]. Maar dat zijn... dát soort grapjes dus. Ja. Het is misschien toch wel een beetje... achterbaks klinkt dat eigenlijk wel. Niet helemaal zo natuurlijk.' (Maria Romein)

Maar als moppen dan mannenhumor zijn, wat is dan vrouwen humor volgens jou?

Ja eh roddelen hè. Denk ik.

Dat is geen humor, toch?

Ja dat kan wel humor zijn, want daar wordt wel veel bij gelachen over andere vrouwen, over relaties met anderen. Eh ja ik denk gewoon: dat is meer communicatief. Misschien heb ik dan een beetje vrouwelijke humor [lacht] weet ik niet. Ik denk dat bij vrouwen veel meer toch ook op het sociale leven zo, wat ze om zich heen zien, dat daar de humor over gemaakt wordt zo. Echtgenote: Ja want vrouwen zijn veel closer met elkaar dan mannen, denk ik, als ze met elkaar omgaan en lachen.

Man: Ja, dat denk ik ook. (Vincent Zwagerman)

Vrouwen zijn geneigd zijn tot andersoortige samenzweringen dan mannen. Kuik beschreef dit in haar onderzoek naar vriendschappen onder schoolkinderen van tien en elf jaar: meisjes delen geheimen, terwijl jongens vertrouwelijkheid zoeken in de humor.

Zo uitten de vriendinnen hun vertrouwen in elkaar door het vertellen van geheimen. (...) Het leek alsof de humor onder jongens een equivalent was van het geheim van de meisjes. Humor delen sloot anderen buiten. Vaak deden de jongens me aan het stereotype van de giechelende pubermeisjes denken. Bijvoorbeeld toen Pim, Vincent, Stephan en Michiel in één groepje zaten, maakten ze gekke tekeningen, schreven in onbegrijpelijk taal briefjes aan elkaar, staken de draak met de leraar of leraren en ontwikkelden een soort geluidentaal. Toen een andere jongen vroeg 'waar lachen jullie om' hoorde ik Stephan een keer zeggen: 'Dat is vertrouwelijk.' Alhoewel de kinderen deze (taal)grappen niet als 'geheim' bestempelden, schermde de jongens zich hiermee net als de meisje af van anderen. In hun luidruchtigheid leken de jongens te vertellen: wij zijn goede vrienden, wij lachen met elkaar. (Kuik 1996: 38)

Kuik beschrijft hier heel mooi het samenzwerings-achtige karakter dat humor vaak teweeg weet te brengen. Zoals hier blijkt hoeft de inhoud van de humor zelfs helemaal niets te maken te hebben met het karakter van de samenzwering: zelfs taalgrapjes bleken voldoende. De grap *is* de boodschap, los van de inhoud. En het is een boodschap die, juist door de gebrekkige persoonlijke inhoud van veel grappen, mannen veelal meer aanspreekt dan vrouwen: vrouwen kiezen niet alleen voor samenzweringen met een andere toon, maar ook voor meer 'inhoudelijke' samenzweringen: samenzweringen met een meer persoonlijke inslag.

De kleine samenzwering van de gezamenlijke humoristische grensoverschrijding spreekt vrouwen dus minder aan. Een vorm van humor die vrouwen meer aanspreekt dat dit typisch masculiene 'opbieden' en 'afzeiken' is het uitlachen van anderen. Dit is een manier om door middel van humor saamhorigheidsgevoel te stand te brengen die makkelijker door mannen en vrouwen gedeeld kan worden. De 'roddelachtige' vrouwenhumor die hierboven werd besproken gaat vaak over anderen. Als het gaat om uitlachen heeft het moppenrepertoire vrouwen echter weinig te bieden. Als er één groep is die constant de outgroup is in moppen, dan zijn het wel vrouwen.

De identificatie ligt in moppen meestal bij mannen: de onderwerpen, de perspectieven en de standpunten in moppen appelleren meer aan mannen dan aan vrouwen. Zo figureren vrouwen bijna alleen in moppen als het absoluut noodzakelijk is dat ze vrouw zijn – en dit heeft eigenlijk altijd met seks of familierelaties te maken. Vrouwen kunnen nooit neutrale grappersonages zijn; het zijn altijd vreselijke schoonmoeders, vrouwen die met deegrollers achter de deur staan, verleidelijke secretaresses, en andere mannelijke droom- en schrikbeelden. Als er eens een vrouw bij de dokter komt, of in een bar, dan wordt dat altijd een schuine mop.

Vrouwenrollen in moppen appelleren aan een mannelijk wij-gevoel dat voor vrouwen weinig aanknopingspunten biedt, tenzij ze bereid zijn een mannelijk perspectief op vrouwen te accepteren. Nu hoeft het mannelijke perspectief van veel moppen geen probleem te zijn.

De identificatie hoeft niet per definitie te liggen bij de groep waar iemand deel van uitmaakt. Zeker bij groepen met een lage maatschappelijke status is het niet ondenkbaar dat iemand zich identificeert met de machtiger groep. Eén van de eerste studies naar etnische humor wees uit dat Amerikaanse zwarten harder lachten om grappen over zwarten dan om grappen over blanken (Middleton 1959). Dit effect, dat groepen met een lage status zich meer amuseren om grappen ten koste van de eigen groep dan om grappen ten koste van de dominante groep, is in vele studies gerepliceerd, ook bij grappen ten koste van vrouwen (Cantor 1976; Henkin & Fish 1986; Herzog 1999; Mundorf e.a. 1988). De vrouwonvriendelijkheid van veel moppen hoeft dus geen absolute belemmering te zijn. Mannen kunnen echter vermoedelijk wel een meer ondubbelzinnig plezier beleven aan moppen over boze echtgenotes en verleidelijke secretaresses.

Een vrij onschuldig voorbeeld van dit mannelijk perspectief is de mop over Jantje en zijn juf ('Dat is goed, maar ik bedoelde kauwgom.'), één van de weinige moppen in de vragenlijst die door vrouwen even hoog (en zeer hoog) werd gewaardeerd als door mannen. Hoewel ik dit niet zou willen presenteren als een vreselijk vrouwonvriendelijke mop weet Jantje, klein als hij is, toch de vrouwelijke hoofdpersoon klem te zetten: hij ontdoet haar van haar autoriteit door haar in seksuele termen aan te spreken. Zelfs deze 'lieve' mop heeft toch een verscholen mannelijk-chauvinistische boodschap. Ook deze schooljuffrouw kan niet in een mop figureren zonder dat er een erotische betekenis aan wordt gegeven.

De opkomst van de domme blondjesmoppen, vanaf midden jaren negentig, kan misschien zelfs als een vorm van vooruitgang kunnen worden beschouwd: hier krijgt de vrouw, althans in sommige moppen, een rol die voorheen aan (mannelijke) Belgen, boeren en 'mensen van buiten' werd toebedeeld. Deze moppen gaan, zoals uiteengezet in hoofdstuk acht, altijd over de 'achterlijke versie' van de eigen groep. Het feit dat een specifiek soort vrouwen deze rol krijgen toebedeeld, wijst toch op een zekere emancipatiebeweging binnen de mop. Ondanks de op het oog niet erg vrouwvriendelijke inhoud, is de domme blondjesmop dan ook een van de weinige mopcategorieën waar vrouwen zich mee kunnen identificeren. Deze moppen worden opvallend vaak door vrouwen verteld. De regel is zelfs dat vooral blonde vrouwen het recht hebben deze moppen te vertellen. Bij 'kwetsende' moppen geldt immers: grappen over je eigen groep mogen altijd. Deze (zelf)bespottung van een bepaald vrouwentype wijst op een groeiend (zelf)respect, hoewel er wel uit blijkt dat vrouwen nog altijd niet de standaard zijn in moppen.

Zelfs als moppen niet direct ten koste van vrouwen gaan, zijn de doelwitten van moppen vaak niet sekseneutraal: ze gaan vaak over groepen waar mannen zich liever tegen afzetten dan vrouwen. Het duidelijkste voorbeeld hiervan zijn de vele moppen, vooral bij de directe moppentappers, over homo's. Moppen over seks zijn niet alleen uitgesproken masculien, ze zijn ook rabiata heteroseksueel: (mannelijke) homoseksualiteit wordt in moppen altijd be-

schreven als aberratie. Homoseksuelen worden bovendien steeds voorgesteld als geobse-
deerd door (anale) seks. Een van de vriendelijker specimens:

Zo'n homofieltje dat bij de dokter komt. Hij zegt: 'Dokter je moet me 's onderzoeken want het is niet best.' Zegt de dokter: 'Wat scheelt eraan?' 'Nou' zegt ie, 'Dokter, m'n vriend en ik zitten in de huwelijksnacht, m'n vriend zit achter me aan over het bed langs het bed eronderdoor.' Hij zegt: 'Dokter, 'n schik dat we hadden! En gelachen!' Hij zegt 'Dokter, maar nou valt m'n vriend en knikkert z'n glazen oog eruit, dus ik heb dat oog opgepakt en ik lopen en hij achter me aan en gelachen over het bed, eronderdoor en erlangs.' Hij zegt: 'Dokter, nou kom ik te vallen, maar ik wou 't oog niet afgeven, dat heb ik in m'n mond gestopt.' 'O' zegt die dokter, 'Hij zegt 'Da's niet best.' Hij zegt: 'Ik heb dat oog ingeslikt.' 'O' zegt die dokter. 'Dat is niet zo hinderlijk' zegt ie, 'je gaat naar huis, je roert een paar dagen achterom wat er van boven in gaat komt er vanzelf weer uit.' 'Nou' zegt ie: 'Dokter nu heb je het over een paar dagen maar het is al drie weken terug.' 'O' zegt die dokter, 'nou laat dan 't broekje maar 's zakken.' Dus dat homofieleetje laat z'n broek zakken en die dokter zegt: 'Ga 's voorover staan.' Dus hij gaat voorover staan, die dokter d'r gelijk achter met zo'n trechtertje en zo'n lampje en kijken kijken kijken. 'Nou' zegt die dokter, 'Het is heel raar ik zie niks.' 'Nou dat is zeker raar,' zegt de homo. 'Ik zie jou wel.' (Egbert van Kaam)

Tijdens mijn interviews hoorde ik ook buiten de moppen veel denigrerende opmerkingen over homo's. 'Homo' werd zelfs regelmatig, zonder verdere kwalificatie, gebruikt als scheldwoord, bijvoorbeeld door mensen die bij *Moppentoppers* niet door de selectie waren gekomen ('die homo's bij Endemol...'). Als er één groep was waarbij een duidelijke correspondentie was tussen serieuze opmerkingen en gemaakte grappen, en waar geen schroom leek te bestaan om mij hierover in te lichten, dan waren het de homoseksuelen. Ook uit deze homo-onvriendelijke moppen blijkt de masculiene inslag van het Nederlandse moppenrepertoire.

Er zijn natuurlijk preoccupaties en aversies die mannen en vrouwen wel delen en waar vrouwen zich even makkelijk mee identificeren als mannen: moppen over tekortkomingen en afwijkingen, moppen over domheid, etnische grappen zijn hoogstens masculien in de zin dat deze moppen steeds gaan over de mannelijke exemplaren van de groep waar de grap over gaat. In de vragenlijst was er één mop waar vrouwen zich zelfs meer mee konden identificeren en die, als enige, iets (niet significant) hoger werd gewaardeerd door vrouwen dan door mannen. Dit was dan ook een heel lief mopje:

Fluisterend kinderstemmetje aan de telefoon: 'Hallo?'
'Hallo, is je moeder er ook?'
'Ja, die is er wel, maar die is even heel druk bezig!'
'Is je vader er dan misschien?'
'Ja, die is er ook wel, maar die is ook heel druk bezig!'
'Zijn er ook nog andere grote mensen daar?'
'Jaha. De politie is er ook. En de brandweer.'
'En kan ik die dan aan de telefoon krijgen?'
'Nee, die zijn ook héél druk bezig.'
'Wat zijn ze dan allemaal aan het doen?'
'Mij aan het zoeken!'

'Dat vind ik nou echt zo'n Brigitte Kaandorp mop, die van dat kind,' zei Ton Linge, een tikje afkeurend.

In het algemeen waardeerden vrouwen moppen het meest als ze meer de onrealistische kant opgaan: als er nadrukkelijk géén identificatiemogelijkheden zijn in de mop, als er geen schokeffect wordt beoogd, en als er niemand wordt gekwetst of uitgesloten. De moppen in de vragenlijst die vrouwen niet minder waardeerden dan mannen, waren meestal licht absurd: de skeletten in een bar, de vis uit de kom, de man die met zijn hond praat en de Belgische overvaller die zijn juwelier identificeert.

Als een vrouw mij een mop vertelt, is het bijna altijd een absurde mop, en meestal een raadseltje van het type 'het is roze en het komt van twee kanten: stereoyoghurt' of 'het is grijs en het hangt aan de muur: een trosje olifanten'. Vooral hoger opgeleide vrouwen kennen meestal alleen maar dit type kinderraadseltjes: absurde, niet grove, niemand kwetsende nonsens-humor. Deze raadseltjes hebben vaak een sterk visuele component. Het is echter geen visuele humor zoals bij slapstick, juist meer geliefd bij mannen, maar humor die sterk een beroep doet op visuele verbeeldingskracht. Identificatie speelt hier geen rol. De sfeer die hier wordt opgeroepen heeft eerder te maken met speelsheid en kinderlijkheid dan met clandestiniteit en samenzweringen. Het gaat om fantasie, niet om herkenning. Het is Freuds *Scherz*: kinderlijke, speelse, onschuldige humor. Deze kinderraadseltjes vormen echter een marginaal subgenre binnen de mop, waar echte moppentappers op neerkijken. Het 'mainstream' moppenrepertoire lijkt meer op de agressievere *Witz*: het is aanzienlijk realistischer en weerspiegelt vooral het perspectief van de overwegend mannelijke vertellers.

Het onderscheid tussen mannen en vrouwen, dat in het discours over moppen zo'n grote rol speelt en waarvan men zich zo duidelijk bewust is, komt dus ook in de inhoud, de toon en de teneur van het genre duidelijk naar voren. Sekseverschil is een sociale grens die in moppen nadrukkelijk, en vaak bewust, in stand wordt gehouden. Van een absoluut dictaat van het genre is natuurlijk geen sprake: niet elke moppentapper, niet elke mop en niet elke gelegenheid waarbij moppen worden verteld, is enkel een demonstratie van machismo. Er zijn genoeg vrouwen die wel eens moppen vertellen en er is voldoende repertoire voor verjaardagen en andere gemengde gelegenheden. Vrouwen blijven wel in trek als publiek voor mannelijke moppenvertellers. De nadruk op mannelijkheid heeft meer functies dan alleen het creëren van een 'mannen onder elkaar' gevoel – bijvoorbeeld het amuseren van vrouwen. Moppen benadrukken niet alleen eigen en andermans mannelijkheid. Het benadrukt ook verschillen in sekserollen in gemengde gezelschappen.

Laag- en hoogopgeleid

Van het smaakverschil tussen mannen en vrouwen op het gebied van humor zijn mensen zich zeer bewust. In moppen wordt sekseverschil sterk aangezet en ook in het discours over

moppen speelt het een belangrijke rol. Van het klassenverschil in de waardering van moppen zijn eigenlijk vooral die mensen zich bewust die niet van moppen houden: hoger opgeleiden. Er zijn binnen de moppencultuur ook geen algemeen bekende normen, waarheden en wijsheden over klassenverschil, zoals dat bij sekseverschil wel het geval is. Binnen het genre is ook geen identificatie met klassenachtergrond: moppen over arbeiders of hoger opgeleiden ken ik niet. Vroeger waren er moppen die verband hielden met maatschappelijke statusverschillen: moppen over bazen en knechten, mevrouwen en dienstmeisjes en bijvoorbeeld ook over de onbegrijpelijkheid van moderne kunst. Deze zijn echter uitgestorven: standsverschil speelt nu geen rol meer in moppen. Binnen het genre zijn er dus nauwelijks vergelijkingsmogelijkheden of informatiebronnen over de smaak van hoger opgeleiden.

Het is dan ook de vraag of dit sociale onderscheid tussen klassen, waar moppentellers nauwelijks bewust mee bezig zijn, ook in de moppen zelf wordt benadrukt, weerspiegeld of gemarkeerd. Is er iets in de inhoud van bepaalde moppen waardoor ze minder leuk zijn voor hoger opgeleiden? Of andersom: is er iets aan hoger opgeleiden waardoor ze, naast de stijl, ook de inhoud van bepaalde mopcategorieën niet zouden waarderen? Zijn er bepaalde moppen die voor hoger opgeleiden wél leuk zijn?

Uit de vragenlijst bleek dat sommige moppen door hoger opgeleiden in elk geval niet significant minder werden gewaardeerd dan door lager opgeleiden. Dit geldt om te beginnen weer voor sommige absurde moppen: moppen waarbij identificatie noch pijnlijkheid een rol spelen en die bovendien door iedereen vrij laag gewaardeerd werden. Daarnaast werd bij sommige van de moppen die in het vorige hoofdstuk werden beschreven als kwalitatief zeer goed – lang, uitgebreide opbouw, onverwachte clou – geen verband met opleiding gevonden, zoals de mop over de bijbelverkoper en over Jantje en zijn juf. Ook bij de grappen die het meest kwetsend waren, zoals de mop over de jood en het brood en de dood van Diana, was geen verschil: deze werden door hoger en lager opgeleiden in gelijke mate afgekeurd.

Bij klassenverschil is het moeilijker dan bij leeftijds- en sekseverschillen om de invloed van de inhoud van afzonderlijke moppen te isoleren. Veel van het gevonden verschil is terug te voeren op de lagere waardering van het genre als geheel; de inhoud van de mop zelf speelt hierbij dus nauwelijks een rol. Tijdens de interviews kwamen echter twee mopcategorieën naar voren waarover mensen met verschillende opleidingsniveaus verschillend dachten. Grappen over buitenlanders werden door hoger opgeleiden unaniem en categorisch afgekeurd. Daarnaast was er een mopcategorie waar hoger opgeleide geïnterviewden zich regelmatig positief over uitlieten en waar minder vaak een verband gevonden werd met opleidingsniveau: de moppen over geloof. In beide gevallen heeft dit te maken met pijnlijkhedsthrempels, de enige kwestie met betrekking tot humor en smaakverschil waar iedereen altijd wat over te zeggen heeft. Etnische moppen gaan hoger opgeleiden bijna altijd te ver, en moppen over geloof vinden lager opgeleiden vaker 'kwetsend'.

De mop over de spijkers van Van Leeuwen, die al geciteerd is omdat deze ook verschillend gewaardeerd werd door ouderen en jongeren, als ook de mop over de overstroming werden door hoger opgeleide geïnterviewden zelfs verschillende keren aangehaald als een voorbeeld van een leuke mop. 'Er zaten wel een paar leuke tussen' zei Roos Schuurman vergoelijkend, 'zoals die met Jezus en die reclameman.' Ton Linge had zelfs geprobeerd de mop over de overstroming aan zijn vrouw door te vertellen 'die vond ik wel leuk, maar die was veel te lang, en toen wist ik het halverwege niet meer.' Geloof is bij veel elitaire humoristen, van Freek de Jonge tot Hans Teeuwen, een geliefd onderwerp: het is grensoverschrijdend genoeg om leuk te zijn, maar wordt in het algemeen niet gezien als kwetsend. Grappen over gelovigen gaan ten koste van een groep waarvan men vindt dat men er niet zoveel consideratie mee hoeft te hebben – de christenen. Moppen over gelovigen worden ook niet gezien als moppen ten koste van een groep met een lage sociale positie. Lager opgeleiden waren aanzienlijk kritischer over deze moppen. Ze noemden ze meestal in het rijtje van 'kwetsende' en dus ongepaste moppen.

'Racistische' en 'discriminerende' moppen werden door hoger opgeleiden bijna altijd categorisch afgekeurd, zonder de uitzonderingsbepalingen voor privésituaties en mensen die 'het wel kunnen hebben' die moppentappers hanteerden. Verwijzingen naar etnisch verschil worden in Nederland nu eenmaal al snel taboe; maar voor intellectuelen weegt dit taboe het zwaarst (Vuijsje 1986; 1997). Alles wat met buitenlanders en minderheden van doen heeft wordt automatisch met een serieuze, morele blik bekeken. Moppentappers beschouwden buitenlanders ook wel als gevoelig onderwerp voor moppen, maar zagen dit meer als een gebod om in publieke situaties niet te veel kritische opmerkingen over buitenlanders te maken. In privésituaties, en dat werden sommige van mijn beter gelukte interviews ook, leidde dit soms tot uitspraken over buitenlanders die mijn oren deden klapperen.

De grotere tolerantie voor etnische grappen onder de moppentappers heeft ook te maken met een grotere intolerantie voor etnische minderheden. Negatieve denkbeelden over buitenlanders zijn onder lager opgeleiden niet alleen minder streng gesanctioneerd, maar ook wijder verbreid (Sociaal en cultureel planbureau 1999: 46-47). Identificatie speelt hier, naast pijnlijkheid, zeker ook een rol. Moppen over buitenlanders zijn echter aanzienlijk wijder verbreid dan negatieve opinies over buitenlanders. Tijdens mijn afstudeeronderzoek bleek meer dan zeventig procent van de ondervraagde scholieren een mop over Turken te kennen. Uit onderzoek naar opinies over etnische minderheden blijkt echter dat het percentage scholieren dat een negatieve opinie heeft over Turken aanzienlijk lager is dan zeventig procent (Kuipers 1995, 2000). Achterliggende negatieve ideeën kunnen dus nooit de enige verklaring zijn voor de populariteit van moppen over bepaalde groepen. Overigens zijn hoger opgeleiden ook minder vaak gelovig (Becker en Vink 1994), dus ook bij het verschil in waardering van moppen over geloof speelt identificatie een rol.

Identificatiekwesities verklaren echter niet de gevoeligheid van moppen over geloof en minderheden bij mensen die *niet* negatief staan ten opzichte van religie of etnische minderheden. Het feit dat mensen géén hekel hebben aan buitenlanders of gelovigen, wil niet zeggen dat ze moppen over deze groepen af zullen keuren of dat ze deze moppen kwetsend zullen vinden. Voor hetzelfde geld zouden ze dezelfde gevoelswaarde hebben als moppen over boeren, Friezen of Feyenoorders voor mij: neutraal. Het tegenovergestelde van 'voor' is niet altijd 'tegen', maar soms ook 'geen mening'. Gebrek aan identificatie met de strekking van een mop kan evengoed leiden tot een indifferente houding ten opzichte van deze moppen, als tot de hevige morele verontwaardiging die moppen over geloof of buitenlanders ten deel valt. Dit is een kwestie van taboes, grenzen en pijnlijke drempels – en hoger en lager opgeleiden hebben blijkbaar verschillende opvattingen over wat geldt als pijnlijk en taboe.

Deze verschillen in de waardering van afzonderlijke moppen bleken echter vooral uit datgene wat de geïnterviewden zeiden *over* de moppen en nauwelijks uit de repertoires van deze vertellers. Dergelijke verschillen in gevoeligheid tussen hoger en lager opgeleiden komen bij een vergelijking van humoristen als Freek de Jonge (veel grappen over religie, sterke afkeuring van etnische grappen) en Tineke Schouten (geen religie, incidenteel sketches over Turken) veel scherper naar voren. Juist in moppen zijn de effecten van deze verschillen moeilijk te zien (en te meten), omdat de opinie over het hele genre zoveel effect heeft dat de waardering van afzonderlijke grappen nauwelijks naar voren komt. Bij geloof en buitenlanders werden deze meningsverschillen zichtbaar, omdat ze ondersteund werden door zéér bewuste opinies en taboes.

Afgezien van deze twee omstrede categorieën is de vraag naar verschillen in de waardering van afzonderlijke moppen door hoger en lager opgeleiden nauwelijks te beantwoorden. Het is dan ook zinvoller om de vraag om te keren: in hoeverre weerspiegelen specifieke moppen verschillen in gevoeligheid of identificatiemogelijkheden tussen hoger en lager opgeleiden? Is er iets aan moppen dat lager opgeleiden grappiger of gezelliger zouden vinden dan lager opgeleiden? Zijn moppen een neerslag van klassencultuur?

Dat hoger en lager opgeleiden verschillende gevoeligheden hebben bleek uit de verschillende opinies over moppen over geloof en buitenlanders. Aan de basis van het meningsverschil over deze moppen liggen meer algemene ideeën over wat 'kwetsend' precies inhoudt, en ook over het belang dat überhaupt wordt gehecht aan 'kwetsend' als criterium. Zoals bleek in het tweede deel van dit boek is voor mensen met een elitaire stijl een grap ten koste van anderen niet per definitie verkeerd: scherpste werd zelfs wel gewaardeerd. Moppen over buitenlanders zijn hierop echter een uitzondering. Deze grappen zijn lang niet altijd 'makkelijk' of 'voor de hand liggend', maar worden toch zeer heftig afgekeurd, zelfs door mensen die vaak uit zijn op schokeffecten zoals Freek de Jonge. Etnisch verschil vormt in deze kringen een echt, onwrikbaar, niet onderhandelbaar taboe – al begint dit vanaf het midden

van de jaren negentig af te nemen. Voor het overige wordt 'kwetsen' door hoger opgeleiden, met name degenen met een elitaire humorstijl, minder absoluut afgekeurd dan door lager opgeleiden. Mits op gepaste wijze gepresenteerd worden grappen ten koste van anderen hier in het algemeen wel geaccepteerd.

Voor lager opgeleiden was 'kwetsend' (of 'grof') het belangrijkste bezwaar tegen slechte humor. In het discours van de moppencultuur staat dit begrip zeer centraal. In de interviews was dit het begrip waar het langdurigst over werd gepraat. Er bestaat dan ook een duidelijk omschreven, en voor mij soms nogal verrassend, idee over wat 'kwetsen' inhoudt. Om te beginnen is 'kwetsen' geen absolute categorie. Voor moppentaphebbers is een mop niet kwetsend van zichzelf, maar alleen als hij ten koste gaat van een aanwezige – een Turk, een vrouw, een homo, een lijder aan een bepaalde ziekte –, en dan alleen nog als die persoon zichzelf niet naar behoren kan verdedigen. Hierdoor is ook het verschil tussen publiek en privé, tussen mannen- en vrouwendomeinen, voor moppentappers zo belangrijk.

Of iemand gekwetst kan worden is altijd afhankelijk van diens machtspositie. Personen met een lagere status worden sneller gekwetst. Mensen met een hogere, of gelijke status kun je beledigen, maar zo lang hij (of zij) zich kan verdedigen, hoeft dat niet kwetsend te zijn. Moppentappers waren hier heel strikt in: het is kwetsend om grappen maken over iemand 'die zich niet kan verweren' en dat is vaak iemand met een lagere status. Iemand 'die het kan hebben' – een vriend, een collega, een gelijke – kan zich altijd tegen beledigende grappen verweren. Als die persoon zich toch door deze grap gekwetst wordt 'laat hij zich kennen'. Dat is gezichtsverlies voor hém, niet voor de grappenmaker. Van een gelijke, die 'het kan hebben', wordt verwacht dat hij mee kan doen met het 'dollen', ook als het iemand is die zich eventueel wel aangesproken zou kunnen voelen door de grap.

Voor Hans Wagenaar was het vertellen van racistische moppen aan zijn buitenlandse collega dan ook een teken dat hij vond dat ze erbij hoorden:

Ik werk ook met buitenlandse medewerkers, Surinamers, Turken, Marokkanen, en ik zal ook net zo makkelijk een Surinaamse mop, hoe hard die ook is, aan een Surinamer of aan een Turk of een Marokkaan vertellen. Dat doe ik gewoon recht waar die bij is. Anders krijg je dat probleem van hij vertelt die mop alleen als-ie er niet bij is. Dus dan krijg je al gauw de gedachte dat ik eigenlijk discriminerend ben, dat op het moment dat hij er dan is, dat ik hem dan niet zou durven vertellen. Maar ik vertel hun gewoon dezelfde moppen als iedereen.

Hoger opgeleiden bekeken kwetsen meer in de context van de gehele maatschappij: zelfs als een specifieke vrouw, homo of buitenlander geldt als gelijke, is dat in maatschappelijk opzicht niet zo. Voor hoger opgeleiden had 'kwetsen' dan ook veel meer te maken met absolute grenzen; voor lager opgeleiden was het vaker contextgebonden. Dit is dan ook één van de redenen dat hoger opgeleiden zo gevoelig zijn voor grappen over etnische minderheden: het gaat hier om de sociale groepen met de laagste sociale status.

Kwetsen wordt door moppentappers steeds verbonden met ideeën over fatsoen en respect. Kwetsende moppen vertel je niet aan mensen die zich daardoor geraakt kunnen voe-

len, uit respect voor deze personen en *niet* omdat een onderwerp van zichzelf te ernstig of te grof is. Schuine moppen zijn niet van zichzelf fout, en drieletterwoorden evenmin, het fatsoen gebiedt alleen dat je bepaalde termen niet in de mond neemt in aanwezigheid van dames en bejaarden. In bepaalde gevallen getuigt het juist van meer respect om wel grove of schuine moppen te vertellen; het betekent namelijk dat je gelooft dat iemand het aankan. Voor Wagenaar was het niet vertellen van een mop aan zijn Turkse collega respectlozer dan deze wél vertellen. Fatsoen en respect zijn persoons- en situatiegebonden.

Deze opvatting over wat 'kwetsen' inhoudt heeft ook zijn neerslag gevonden in de inhoud van moppen. Moppen gaan vaak verder dan de absolute begrenzingsgrenzen die hoger opgeleiden proberen vast te stellen, omdat de grenzen van moppentappers niet voor elke situatie even sterk gelden. Tegelijkertijd echter worden er in moppen veel méér grenzen gerespecteerd en veel meer taboes in stand gehouden dan in de humor van hoger opgeleiden, waar vaak gezocht wordt naar 'scherpte'. Alleen in de kortere 'harde' moppen van adolescenten wordt gezocht naar schokeffecten, maar voor het overige worden in moppen bepaalde grenzen die te maken hebben met respect en fatsoen scherp in het oog gehouden.

De nadruk op respect, fatsoen en niet kwetsen hangt samen met de centrale eis die in de volkse humorstijl aan moppen wordt gesteld: gezelligheid. Humor moet goed zijn voor de sfeer: niemand moet zich beledigd, geschoffeerd of aangevallen voelen. Hoewel er grote verschillen zijn in wat gezellig wordt gevonden, proberen moppentappers het vóór alles gezellig te houden. Deze gezelligheid impliceert vooral: niemand schokken of kwetsen. Deze toon van fatsoen, respect en niet willen kwetsen spreekt ook uit de inhoud van veel moppen. Hoewel moppen soms grenzen overschrijden die hoger opgeleiden liever gerespecteerd hadden gezien, lijkt het er vaker op dat moppen juist proberen deze grenzen te nadrukkelijk in stand te houden.

Neem bijvoorbeeld het voorzichtige taalgebruik van veel moppen: elitaire humoristen zijn daarin veel explicieter. De eufemismen, de voorzichtigheid en de stoutigheid die spreekt uit moppen, die voor de moppentappers geldt als gezellig, zijn voor hoger opgeleiden al snel 'gewild gewaagd'. Hoger opgeleiden verwachten schokkende, verontrustende en onverwachte geestigheden, geen aan de grenzen van het fatsoen aangepaste moppen.

Fatsoen lijkt een nogal ouderwets woord. De vraag komt dan ook op of de nadruk op fatsoen onder lager opgeleiden misschien een kwestie van faseverschil is, een *trickle down*, net als het verschil tussen ouderen en jongeren? Hanteren lager opgeleiden de normen die heel Nederland nog hanteerde in de jaren zestig? Fatsoen als gezonken cultuurgoed? Als alleen de nadruk op fatsoen, respect en beschaving wordt benadrukt lijkt dat misschien zo. Echter, het verschil tussen hoger en lager opgeleiden gaat niet alleen om verschillen in gevoeligheid en grenzen. Hoger opgeleiden vinden niet alleen 'meer kunnen', ze vinden ook andere dingen 'kwetsend'. Daar komt nog bij dat 'kwetsend' voor hoger opgeleiden hele-

maal niet het enige belangrijke criterium is. Het gaat niet alleen om een kwantitatief verschil in grenzen, maar ook om een kwalitatief verschil: andere ideeën over wat humor moet zijn. De eisen van de volkse humorstijl worden in moppen weerspiegeld.

Hoger opgeleiden verwachten van humor ook een intellectuele prikkeling, die best gepaard mag gaan met grofheid en ook niet zo nodig gezellig hoeft te zijn. Het is dus niet zo dat de humor van hoger opgeleiden louter bestaat uit het overschrijven van dezelfde grenzen, alleen dan verder, harder en elitairder. De verschillen in humor van lager en hoger opgeleiden is niet alleen een kwestie van faseverschil, distinctiedrang en *trickle down*: er lijken ook verschillende culturele logica's aan het werk te zijn. Dit heeft niet alleen te maken met verschillende opvattingen over originaliteit of gezelligheid, met esthetische dispositie of juist een behoefte aan gezellige humor, zoals beschreven in hoofdstuk zeven.

Zoals blijkt uit de verschillende definities van 'kwetsen' heeft het ook te maken met verschillende beelden van sociale verhoudingen. De lager opgeleide informanten hanteren, als het om humor gaat, meer contextgebonden normen in plaats van absolute regels, ze hebben een socialer zelfbeeld dan de sterk op het individu gerichte hoger opgeleiden, en vooral: ze hebben een socialer beeld van humor. Zowel uit de nadruk op 'gezellig' als 'kwetsend' blijkt al dat humor onder lager opgeleiden meer gezien wordt als een sociaal gebeuren. De verschillende invullingen van 'kwetsen' versterken het dat al naar voren kwam in hoofdstuk zeven nog eens. Hier suggereerde ik dat achter de verschillende betekenissen die hoger en lager opgeleiden gaven aan authenticiteit uiteenlopende beelden van sociabiliteit, individualiteit en sociale relaties schuil gingen. Een vergelijkbaar patroon schemert door in de betekenissen van 'kwetsen'.

Het onderscheid naar stijl en inhoud begint hiermee allengs te verbrokkelen. Immers, als 'niet kwetsen' binnen één humorstijl een zoveel belangrijker criterium is voor goede humor dan binnen een andere, en als mensen met 'kwetsen' bovendien zo verschillende dingen bedoelen – dan wordt onderwerpkeuze ook een kwestie van stijl.

Hetzelfde geldt voor gezelligheid als criterium voor goede humor. Sommige onderwerpen zijn van zichzelf gezellig – en dus geschikt voor de volkse humorstijl. Gemeten aan de criteria van de elitaire humorstijl zijn deze onderwerpen echter al snel te 'makkelijk': het zijn immers steeds de onderwerpen die 'van zichzelf' grappig zijn. Moppen maken niet alleen iets grappig door vormgeving en graptchniek, maar gaan vaak ook over onderwerpen die sowieso al een groot humoristisch potentieel hebben. Gezellige onderwerpen zijn dus al snel 'platte' onderwerpen. Ook hier geldt dus: de humorstijl bepaalt ten dele wat geschikte onderwerpen zijn voor een goede grap.

Het door elkaar lopen van stijl, inhoud, vorm en onderwerp is essentieel voor de cultuurverschillen, die klassenverschillen toch ook zijn. Cultuur bepaalt niet alleen wat geschikte onderwerpen zijn voor een goede grap, maar ook wat de criteria zijn waaraan deze

onderwerpen worden beoordeeld. 'Grappig' en 'gezellig' zijn voor hoger opgeleiden niet de juiste criteria; en bovendien bedoelt men er iets anders mee. Klassenverschil heeft daardoor van de drie grote sociale onderscheidingen het meest verstrekkende effect op gevoel voor humor. Tegelijkertijd is het het moeilijkst te herkennen en te onderkennen. Het wordt niet bewust aangezet in moppen en is ook geen onderwerp van grappen. Er is hier geen bewuste distinctiedrang van de moppenvertellers, alleen maar grotendeels onbewust, cultuurgebonden smaakverschil.

BESLUIT: SMAAKVERSCHIL EN SOCIALE ACHTERGROND

Smaakverschil hangt op verschillende manieren samen met sociale achtergrond. In het geval van leeftijdsverschil is het vooral faseverschil: smaak hangt samen met de periode waarin iemand is opgegroeid. Sekseverschil heeft eerder te maken met rolverschillen tussen mannen en vrouwen en met het bestaan van aparte mannen- en vrouwendomeinen. Maar klassenverschil is duidelijk cultuurverschil: smaakverschillen tussen klassen hangen zo sterk samen met stijl dat het nauwelijks meer mogelijk is om vast te stellen wat de invloed van inhoud nog is. Een poging om de inhoud van moppen in verband te brengen met klassenculturen leidde eigenlijk alleen maar tot de constatering dat inhoudelijke en stijlverschillen hier geheel verknoopt waren.

Deze sociale categorieën lijken dus elk een geheel eigen dynamiek en logica te hebben. Toch komen steeds dezelfde mechanismen terug. Zowel bij leeftijdsverschil als bij klassenverschil blijkt sprake te zijn van *trickle down* effecten: culturele smaken en voorkeuren hebben de neiging om zich binnen de maatschappij te verspreiden naar lagere sociale strata. Het belangrijkste mechanisme bij alle verschillen, of het nu gaat om stijlverschil tussen personen of groepen, cultuur-, fase- of rolverschil, is echter de behoefte om bij een bepaalde groep te horen; en daarmee automatisch ook: de behoefte om ergens anders níet bij te horen. Deze distinctiedrang, door Bourdieu centraal gesteld in zijn onderzoek naar smaak, maar cruciaal in alle beschrijvingen van zinkend cultuurgoed (Elias 1984; Fallers 1954) komt mij echter als minder belangrijk voor dan de behoefte om ergens wél bij te horen. Distinctie en distinctiedrang vormen de tegenkant, maar vaker nog het onbedoelde bij-effect, van wat ik hier identificatie noem: de behoefte om saamhorigheidsgevoelens tot uitdrukking te brengen.

Bij alle voorkeuren die in dit hoofdstuk de revue zijn gepasseerd, van de individuele stijlen van moppentappers tot de harde grappen van de jeugd, de nostalgische grappen van ouderen, de masculiene grappen van mannen en de gezelligheid van volkse humoristen, speelt vóór alles de behoefte om iets te delen, om iets openbaar te maken, om iets persoon-

lijks om te zetten in een publieke *performance*, kortom om samen ergens om te lachen. In de kleine samenzweringen van humor wordt dit uitgespeeld.

Soms worden hierbij nadrukkelijk buitengrenzen aangegeven: door anderen uit te lachen of te schokken. Maar vaker is het onderscheiden van anderen een bijverschijnsel van de saamhorigheid. En juist bij het klassenverschil is dit misschien het duidelijkst: de moppentappers hadden het heel gezellig gevonden als hoger opgeleiden ook om hun moppen zouden lachen.